



**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА  
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА**

---

**ЗАТВЕРДЖУЮ**  
Проректор з навчальної роботи

\_\_\_\_\_ Л.І. Чорний  
(підпис) (ініціали, прізвище)

\_\_\_\_\_ 2018 року  
М.П.

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ  
з навчальної дисципліни  
«ДЕЛІКТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ»  
для підготовки на другому освітньому рівні  
здобувачів вищої освіти ступеня магістр  
за спеціальністю 081 Право  
галузі знань 08 Право  
за денною формою навчання**

м. Хмельницький  
2018

## ЗМІСТ

Стор.

1.	Структура вивчення навчальної дисципліни	–	3
	1.1.	Тематичний план навчальної дисципліни	– 3
	1.2.	Лекції	– 4
	1.3.	Семінарські заняття	– 6
	1.4.	Самостійна робота студентів	– 15
	1.5.	Індивідуальні завдання	– 25
	1.7.	Підсумковий контроль	– 30
2.	Схема нарахування балів		– 33
3.	Рекомендовані джерела		– 34
4.	Інформаційні ресурси в Інтернеті		– 39

# 1. Структура вивчення навчальної дисципліни

## 1.1. Тематичний план навчальної дисципліни

№ теми	Назва теми	Кількість годин											
		Денна форма навчання						Заочна форма навчання					
		Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
			Лекції	Сем. (прак).	Лабор.	Ін.зав.	СРС		Лекції	Сем. (прак).	Лабор.	Ін.зав.	СРС
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1.	Деліктні зобов'язання як інститут цивільного права України	7	2	1	-	-	4	-	-	-	-	-	-
2.	Деліктні зобов'язання як правовідносини	7	2	1	-	-	4	-	-	-	-	-	-
3.	Підстава та умови виникнення деліктних зобов'язань	12	4	2	-	-	6	-	-	-	-	-	-
4.	Підстави звільнення від обов'язку із делікту	10	2	2	-	-	6	-	-	-	-	-	-
5.	Способи та порядок відшкодування майнової та моральної шкоди	12	4	2	-	-	6	-	-	-	-	-	-
6.	Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди працівником юридичної чи фізичної особи	11	2	1	-	-	8	-	-	-	-	-	-
7.	Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди органами влади, судовими та правоохоронними органами, чи їх посадовою або службовою особою	11	2	1	-	-	8	-	-	-	-	-	-
8.	Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди малолітньою, неповнолітньою, недієздатною, адієздатною особою	16	4	2	-	-	10	-	-	-	-	-	-

9.	Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки	18	4	4	–	–	10	–	–	–	–	–	–
10.	Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю фізичної особи	16	4	4	–	–	8	–	–	–	–	–	–
	Всього годин:	120	30	20	–	–	70	–	–	–	–	–	–

### 1.2. Лекції

№ з/п	Назва і план теми	Кількість годин
1	2	3
<b>1.</b>	<b><i>Деліктні зобов'язання як інститут цивільного права України</i></b>	2
1.1.	Історія становлення та розвитку інституту деліктних зобов'язань.	
1.2.	Поняття та ознаки деліктних зобов'язань.	
1.3.	Функції деліктних зобов'язань.	
1.4.	Деліктні зобов'язання в системі зобов'язань в цивільному праві України (договірних і недоговірних).	
<b>2.</b>	<b><i>Деліктні зобов'язання як правовідносини</i></b>	2
2.1.	Суб'єкти правовідносин із деліктних зобов'язань.	
2.2.	Спільне завдання шкоди декількома особами та їх відповідальність.	
2.3.	Значення страхових зобов'язань у деліктних зобов'язаннях.	
2.4.	Об'єкти та зміст правовідносин із деліктних зобов'язань.	
<b>3.</b>	<b><i>Підстава та умови виникнення деліктних зобов'язань</i></b>	4
3.1.	Делікт як підстава виникнення деліктних зобов'язань.	
3.2.	Шкода як умова виникнення деліктних зобов'язань.	
3.3.	Протиправна поведінка як умова виникнення деліктних зобов'язань.	
3.4.	Випадки правомірного завдання шкоди.	
3.5.	Причинний зв'язок як умова виникнення деліктних зобов'язань.	
3.6.	Вина як умова виникнення деліктних зобов'язань.	
<b>4.</b>	<b><i>Підстави звільнення від обов'язку із делікту</i></b>	2
4.1.	Випадок (казус).	
4.2.	Непереборна сила.	
4.3.	Умисел потерпілого.	
<b>5.</b>	<b><i>Способи та порядок відшкодування майнової та моральної шкоди</i></b>	4
5.1.	Способи та порядок відшкодування майнової шкоди.	
5.2.	Способи та порядок відшкодування моральної шкоди.	
5.3.	Критерії визначення розміру моральної шкоди.	
<b>6.</b>	<b><i>Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди працівником юридичної чи фізичної особи</i></b>	2
6.1.	Поняття та умови виникнення деліктного зобов'язання.	
6.2.	Суб'єктний склад правовідносин із відшкодування шкоди.	
6.3.	Особливості регресної вимоги у деліктному зобов'язанні.	

6.4.	Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди недоліками товарів, робіт, послуг (поняття, умови виникнення, суб'єкти).	
7.	<b><i>Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди органами влади чи їх посадовою або службовою особою</i></b>	2
7.1.	Деліктні зобов'язань внаслідок завдання шкоди органами державної влади, органами влади Автономної республіки Крим та органами місцевого самоврядування: 7.1.1. Поняття та умови виникнення деліктного зобов'язання. 7.1.2. Суб'єктний склад правовідносин із відшкодування шкоди. 7.1.3. Особливості регресної вимоги у деліктному зобов'язанні.	
7.2.	Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди незаконними діями посадових осіб органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду: 7.2.1. Поняття та умови виникнення деліктного зобов'язання. 7.2.2. Суб'єктний склад правовідносин із відшкодування шкоди. 7.2.3. Особливості регресної вимоги у деліктному зобов'язанні. 7.2.4. Особливості зобов'язання внаслідок завдання шкоди незаконним рішенням суду у цивільній справі.	
8.	<b><i>Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди малолітньою, неповнолітньою, недієздатною та адієздатною особою</i></b>	4
8.1.	Деліктне зобов'язання внаслідок завдання шкоди малолітніми особами.	
8.2.	Деліктне зобов'язання внаслідок завдання шкоди неповнолітніми особами.	
8.3.	Деліктне зобов'язання внаслідок завдання шкоди недієздатними особами.	
8.4.	Деліктне зобов'язання внаслідок завдання шкоди адієздатними особами.	
9.	<b><i>Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки</i></b>	4
9.1.	Поняття та ознаки джерела підвищеної небезпеки.	
9.2.	Види джерел підвищеної небезпеки.	
9.3.	Умови виникнення деліктного зобов'язання і підстави звільнення від обов'язку відшкодувати завдану шкоду.	
9.4.	Суб'єкти відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.	
9.5.	Значення цивільного страхування відповідальності власників джерел підвищеної небезпеки.	
10.	<b><i>Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю фізичної особи</i></b>	4
10.1.	Поняття та умови виникнення зобов'язань внаслідок завдання шкоди каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я.	
10.2.	Порядок обчислення розміру відшкодування.	
10.3.	Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я малолітньої або неповнолітньої особи.	
10.4.	Поняття та умови виникнення зобов'язань внаслідок завдання шкоди життю фізичної особи.	
10.5.	Особи, які мають право на відшкодування шкоди у разі смерті потерпілого.	
10.6.	Підстави зменшення і збільшення розміру відшкодування.	
	<b>Усього</b>	<b>30</b>

### *1.3. Семінарські заняття*

#### **Семінарське заняття 1**

#### **Тема 1-2. Деліктні зобов'язання як інститут цивільного права України. Деліктні зобов'язання як правовідносини**

##### *Питання для усного опитування та дискусії*

1. Поняття, ознаки та функції деліктних зобов'язань.
2. Деліктні зобов'язання в системі зобов'язань в цивільному праві України (договірних і недоговірних).
3. Елементи деліктних зобов'язань:
  - 3.1. Суб'єкти правовідносин із деліктних зобов'язань.
  - 3.2. Спільне завдання шкоди декількома особами та їх відповідальність.
  - 3.3. Значення страхових зобов'язань у деліктних зобов'язаннях.
  - 3.4. Об'єкти та зміст правовідносин із деліктних зобов'язань.

##### *Методичні рекомендації*

*Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є:* делікт, деліктне зобов'язання, абсолютне зобов'язання, договірне зобов'язання, зобов'язання зі створення загрози завдання шкоди, зобов'язання із безпідставного збагачення, зобов'язання внаслідок відвернення небезпеки.

*З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:*

Деліктні зобов'язання – це правовідносини, що виникають внаслідок завдання шкоди винними, а у випадках, передбачених законом, незалежно від вини завдавача шкоди, – протиправними діями чи бездіяльністю особистим немайновим благам фізичної або юридичної особи, а також їх майну, що не є порушенням зобов'язання, що існувало між завдавачем шкоди і потерпілим, у силу яких завдавач шкоди або інші особи у випадках, передбачених законом, зобов'язані її відшкодувати, а потерпілий або непрацездатні утриманці у разі його смерті та дитина померлого, народжена після його смерті, мають право на відшкодування завданої йому шкоди в повному обсязі, крім випадків, передбачених законом.

Деліктні зобов'язання запроваджено для виконання правомірної мети – охорони майнових та особистих немайнових прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, держави та інших суб'єктів цивільного права, що проявляється через встановлення обов'язку відшкодування майнової та моральної (немайнової) шкоди для того, хто порушив встановлені законом заборони. Тому деліктні зобов'язання виконують охоронну, зокрема захисну, компенсаційну функції. Небезпека перед необхідністю відшкодування завданої шкоди вбиває стимул до посягання на чужі блага з корисною метою і створює позитивний мотив до бережливого ставлення до чужого майна, тому деліктні зобов'язання виконують і превентивно-виховну функції.

Деліктні зобов'язання виникають за участю двох суб'єктів – кредитора і боржника. Кредитором вважається той, кому було завдано шкоди вчиненням правопорушення – потерпілий, а боржником – завдавач шкоди. Спеціальні правила діють у випадку смерті потерпілого і передбачають наділення осіб, які перебували на його утриманні, а також дитини померлого, народженої після його смерті, правом вимоги про відшкодування шкоди. Щодо особи боржника, то безпосередній завдавач шкоди несе деліктну відповідальність за умови його деліктоздатності. Відповідно у разі неделіктоздатності фізичної особи застосовуються спеціальні правила, що передбачають покладення обов'язку відшкодувати шкоду на інших осіб, де відтворено ідеї римської юриспруденції про ноксальну відповідальність.

Фізична особа може бути визнана суб'єктом деліктного зобов'язання, відповідальним за завдану шкоду, за умови, що вона здатна відповідати за свої дії (вчинки) – деліктоздатна.

Об'єктом деліктного зобов'язання є дії боржника по відшкодуванню завданої шкоди у повному розмірі.

Відповідно до ст.543 ЦК України, особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть солідарну відповідальність.

Суд має право притягнути осіб, які спільними діями або бездіяльністю завдали шкоди, до часткової відповідальності, замість солідарної, якщо подано відповідну заяву потерпілим. Частки відповідальності по відшкодуванню шкоди визначаються судом за правилами відповідно до ступеня їх вини.

Однією із форм забезпечення виконання зобов'язань заподіювачем шкоди є страхування цивільної відповідальності на випадок завдання шкоди (ст.980 ЦК України). Однак, страхове відшкодування або страхова сума, що підлягає сплаті потерпілому, не завжди покриває завдану шкоду, оскільки межі відповідальності страховика встановлюються угодою між сторонами, а у разі обов'язкового страхування – законом і ґрунтується на гіпотетичні (умовно передбачувані), а не фактичні розміри відповідальності. В ст.1194 ЦК України закріплюється обов'язок особи, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховим відшкодуванням.

## Семінарське заняття 2

### Тема 3. Підстава та умови виникнення деліктних зобов'язань

#### Питання для усного опитування та дискусії

1. Делікт як підстава виникнення деліктних зобов'язань.
2. Умови виникнення деліктних зобов'язань:
  - 2.1 Шкода.
  - 2.2. Протиправна поведінка.
  - 2.3. Причинний зв'язок.
  - 2.4. Вина.
3. Випадки правомірного завдання шкоди.

#### Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

#### Методичні рекомендації

**Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є:** генеральний делікт, спеціальний делікт, майнова шкода, немайнова шкода, збитки, прямі збитки, непрямі збитки, реальні збитки, упущена вигода, протиправні рішення, дія, бездіяльність, причинний зв'язок, вина, умисел, груба необережність, згода потерпілого, виконання обов'язку (наказу), крайня необхідність, необхідна оборона, непереборна сила, випадок (казус), умисел потерпілого, вина потерпілого.

**З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:**

– Юридичною підставою виникнення деліктних зобов'язань визнається наявність правопорушення, делікту, а умовами – ознаки, передбачені законом, за якими кваліфікували дію як приватний делікт. Будь-яка конструкція делікту є поєднанням об'єктивних і суб'єктивних ознак, а деліктного зобов'язання – об'єктивних і суб'єктивних умов. Об'єктивні умови пов'язані з діяльністю людини у зовнішньому світі, тому визначають наявність шкоди, протиправної поведінки завдавача шкоди, причинного зв'язку між шкодою і протиправною поведінкою. Суб'єктивна умова відноситься до вольового і свідомого людського фактора, який зумовлює діяльність людини у зовнішньому світі. Тому суб'єктивна умова завжди пов'язувалася з виною завдавача шкоди.

– У цивільному праві України протиправності визначається через форми її виявлення: дія як форма активного завдання шкоди та бездіяльність як форма пасивного завдання шкоди. Водночас, бездіяльність є протиправною, якщо має місце покладення обов'язку здійснити певні позитивні дії та наявність можливості для їх здійснення. Протиправність визначається як діяння, що спричинило порушення норми цивільного права через порушення суб'єктивного права особи, якщо особа не була уповноважена на це.

- Для виникнення деліктних зобов'язань у цивільному праві України надається значення прямому, безпосередньому і необхідному зв'язку між причиною і наслідком.
- Вина – це психічне ставлення особи до своєї поведінки та її наслідків.
- До випадків правомірного завдання шкоди законодавець відносить: 1) виконання фізичною особою своїх обов'язків; 2) здійснення фізичною особою права на самозахист; 3) прийняття закону про припинення права власності на певне майно; 4) у стані крайньої необхідності; 5) при згоді потерпілого, але при умові дотримання правових норм.

### Семінарське заняття 3

#### Тема 4. Підстави звільнення від обов'язку із делікту

##### Питання для усного опитування та дискусії

1. Випадок (казус).
2. Непереборна сила.
3. Умисел потерпілого.

##### *Методичні рекомендації*

**Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є:** випадок (казус), непереборна сила, форс-мажор, умисел потерпілого, груба необережність, потерпілий, завдавач шкоди.

**З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:**

Завдання шкоди без вини в цивільно-правовій доктрині визнається простим випадком (казусом). Для того, щоб довести наявність випадку, особа має довести відсутність своєї вини. Простий випадок (казус) завжди протиставлявся вині як її антипод.

*Простий випадок (казус) у деліктному праві – це обставина, об'єктивно відворотна, що не може бути відвернута лише завдавачем шкоди, яка звільняє його від відповідальності за умови, що останній не передбачав і не усвідомлював її настання.*

*Непереборною силою є комплексний об'єктивний випадок, що складається із окремих причинно-пов'язаних між собою різними за характером зв'язками об'єктивних випадків. Один випадок становить загрозу невігідних наслідків (наприклад, землетрус). Другий випадок – це вже виконана загроза (зруйнований будинок), а як наслідок буде завдання майнової шкоди.*

Непереборна сила має такі ознаки: 1) об'єктивна зовнішня подія; 2) надзвичайна; 3) виникає як наслідок прояву комплексу причинно-наслідкових зв'язків між проявом зовнішньої події, протиправними діями або бездіяльністю особи, настанням шкідливого наслідку; 4) невідворотність прояву і завдання шкоди, навіть при передбаченні не для конкретного суб'єкта, а для будь-яких інших осіб за даних умов; 5) відносність.

*Непереборна сила – це надзвичайна зовнішня подія, яка повністю звільняє від відповідальності завдавача шкоди за умови, що останній не міг її передбачити або передбачив, але не міг її відвернути, як і будь-яка інша особа за даних умов, і, здійснюючи вплив на його діяльність, спричинила настання шкоди.*

Вина потерпілого – це вольове ставлення потерпілого до своєї поведінки, яка, порушуючи норми об'єктивного права, тягне застосування певної санкції, що проявляється в зменшенні чи в позбавленні потерпілого права на відшкодування.

Вина потерпілого у деліктних зобов'язаннях має значення у двох аспектах: 1) повністю звільняє завдавача шкоди від обов'язку її відшкодувати; 2) зменшує розмір відшкодування шкоди.

### Семінарське заняття 4

#### Тема 5. Способи та порядок відшкодування майнової та моральної шкоди

##### Питання для усного опитування та дискусії

1. Способи та порядок відшкодування майнової шкоди.
2. Підстави збільшення та зменшення розміру майнової шкоди.
3. Способи та порядок компенсації моральної шкоди.
4. Критерії визначення розміру компенсації моральної шкоди.



Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

**Методичні рекомендації**

**Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є:** майнова шкода, немайна шкода, збитки, реальні збитки, упущена вигода, відшкодування, компенсація, моральна шкода, страждання.

**З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:**

Розмір компенсації моральної шкоди, як правило, не залежить від форми і ступеня вини завдавача шкоди, оскільки на глибину душевних страждань потерпілого впливає лише зовнішнє вираження свідомо-вольових процесів, що відбуваються у психіці правопорушника, а не глибина його негативного ставлення до законних інтересів інших суб'єктів цивільного права, виявленого при завданні шкоди.

Виділено об'єктивні та суб'єктивні критерії визначення розміру компенсації моральної шкоди: об'єктивні критерії пов'язані з діяльністю людини у зовнішньому світі; суб'єктивні критерії відносяться до вольового і свідомого фактору, який зумовлює діяльність людини у зовнішньому світі.

Моральна шкода фізичної особи - це негативний наслідок немайнового характеру для потерпілої особи, що виявляється через душевні страждання, завдані внаслідок порушення особистих немайнових або майнових прав фізичної особи. Моральна шкода виявляється лише через душевні страждання, оскільки протиправна поведінка завдавача шкоди повинна спричинити негативні наслідки у свідомості потерпілого, викликати у нього певну психічну реакцію.

Доцільно вживати термін «компенсація моральної шкоди» натомість законодавчо визначеного терміна «відшкодування моральної шкоди», оскільки повністю відновити порушене особисте немайнове благо фізичної особи неможливо, а майнові виплати можуть лише пом'якшити завдані душевні страждання;

– обґрунтування того, що компенсація моральної шкоди завжди повинна мати майновий характер, адже застосування такого заходу цивільно-правової відповідальності має породжувати виникнення для правопорушника додаткових майнових втрат;

– характеристика компенсації моральної шкоди, завданої життю і здоров'ю донора внаслідок виконання ним донорської функції. Підставою звільнення від обов'язку компенсації моральної шкоди є згода донора на виконання ним донорської функції. Лише у випадку застосування незаконної трансплантації у донора чи реципієнта (у разі їх смерті – членів їхньої сім'ї) виникає право на компенсацію моральної шкоди.

**Семінарське заняття 5**

**Тема 6-7. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди працівником юридичної чи фізичної особи. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди органами влади чи їх посадовою або службовою особою**

Питання для усного опитування та дискусії

1. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди працівником юридичної чи фізичної особи.
2. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди недоліками товарів, робіт, послуг.
3. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди органами державної влади, органами влади Автономної республіки Крим та органами місцевого самоврядування.
4. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди незаконними діями посадових осіб органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду.
5. Участь держави у зобов'язаннях внаслідок завдання шкоди злочинцем.

### *Методичні рекомендації*

**Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є:** спеціальний делікт, вина фізичної чи юридичної особи, регресне зобов'язання, цивільно-правова відповідальність, матеріальна відповідальність, суб'єкт деліктної відповідальності, вина посадової або службової особи.

**З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:**

Особливість відповідальності за шкоду, завдану працівником юридичної або фізичної особи полягає в наступному:

1) особа повинна вчиняти протиправне діяння лише за таких умов: а) коли між нею та відповідною юридичною чи фізичною особою є трудові (службові) правовідносини; б) коли шкода завдається безпосередньо під час виконання трудових (службових) обов'язків;

2) до складу протиправного діяння за даним деліктом можуть відноситись: а) наявності цивільних правовідносин підряду, за яких працівник діє за дорученням замовника; б) наявність правовідносин участі (членства) у підприємницьких товариствах, за яких учасник здійснює підприємницьку чи іншу діяльність від імені товариства;

3) безпосереднім заподіювачем шкоди за ст.1172 ЦК України є: а) працівник (службовець); б) підрядник; в) учасник (член) підприємницького товариства чи кооперативу; відповідальність за шкоду покладає відповідно на: а) юридичну або фізичну особу, з якою він перебуває в трудових (службових) відносинах; б) замовника за цивільно-правовим договором підряду; в) підприємницькі товариства, кооперативи учасником (членом) яких він є;

4) вина відповідальних осіб полягає в тому, що оскільки усі дії працівників (службовців) та інших осіб, коли вони вчиняються на виконання певних трудових (службових) та інших обов'язків, юридично прирівнюються до дій юридичної, фізичної особи та інших зобов'язаних суб'єктів, то і вина безпосереднього заподіювача шкоди, який знаходиться у відповідних відносинах з юридичною, фізичною чи іншою уповноваженою особою повинна визнаватись виною останніх.

5) відшкодувавши завдану працівником (службовцем) чи іншою особою шкоду фізична чи юридична особа, а також інші суб'єкти відповідальності мають право зворотної вимоги (регресу) до безпосереднього заподіювача, з вини якого була завдана шкода, у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не передбачений законом.

**Особливості відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, органами Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами:**

1) безпосереднім заподіювачем шкоди виступають органи державної влади, органи влади АРК, органи місцевого самоврядування, посадові або службові особи відповідних органів; суб'єктами відповідальності виступають держава України, АРК чи відповідні територіальні громади;

2) специфіка протиправного діяння полягає в тому, що протиправним буде вважатись не тільки діяння, яке суперечить вимогам закону, а й те, що йому не відповідає, тому, що публічні органи та їх посадові особи можуть діяти за принципом “дозволено тільки те, що дозволено”;

3) причинно-наслідковий зв'язок має складний характер, оскільки доволі часто завдана шкода є наслідком протиправно діяння не лише одного органу чи посадової (службової) особи;

4) відшкодування завданої шкоди незалежно від вини органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування та їх посадових чи службових осіб;

5) після відшкодування завданої шкоди держава, АРК та територіальні громади мають право регресу до посадової чи службової особи винної у цьому завданні шкоди.

**Особливості відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду:**

1) заподіювачем шкоди є правоохоронні та судові органи, а відповідальність за завдану ними шкоду несе держава Україна;

- 2) протиправне діяння, що передбачене умовою настання відповідальності включає в себе виключний перелік протиправних діянь;
- 3) наявність протиправності, як характерної ознаки вказаних вище діянь, повинна підтвердитись певною реабілітацією особи;
- 4) шкода відшкодовується незалежно від вини посадових і службових осіб цих органів;
- 5) держава, відшкодувала шкоду, наділяється правом зворотної вимоги до посадової чи службової особи, яка її заподіяла, тільки у разі встановлення в її діях складу злочину за обвинувальним вирокком суду щодо неї, який набрав законної сили.

## **Семінарське заняття 6**

### **Тема 8. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди малолітньою, неповнолітньою, недієздатною та адієздатною особою**

#### Питання для усного опитування та дискусії

1. Умови виникнення деліктного зобов'язання внаслідок завдання шкоди малолітніми особами.
2. Умови виникнення деліктного зобов'язання внаслідок завдання шкоди неповнолітніми особами.
3. Умови виникнення деліктного зобов'язання внаслідок завдання шкоди недієздатними особами.
4. Умови виникнення деліктного зобов'язання внаслідок завдання шкоди адієздатними особами.

#### Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

#### Методичні рекомендації

**Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є:** спеціальний делікт, вина суб'єкта відшкодування, розподіл обов'язку відшкодувати шкоду, завдану декількома особами, регресне зобов'язання, відшкодування шкоди батьками, позбавленими батьківських прав, адієздатні фізичні особи.

**З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:**

За загальним правилом, відповідальність за шкоду, що завдана малолітніми, покладається на їх батьків (усиновлювачів) або опікунів чи інших фізичних осіб, які на правових підставах здійснюють виховання неповнолітньої особи (ч.1 ст.1178 ЦК України). Законодавець встановлює також і відповідальність навчального закладу, закладу охорони здоров'я чи іншого закладу, що зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, а також під наглядом особи, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору (ч.2 ст.1178 ЦК України) за шкоду, що завдана малолітньою особою під час перебування під наглядом цих закладів чи осіб.

Вина усіх зазначених осіб, які несуть відповідальність за даний вид делікту, презюмується, тобто особа вважається винною, якщо вона не доведе, що шкода завдана не з їх вини, тобто, що вона не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та/чи нагляду за малолітньою особою.

Однак, коли встановити вину конкретної особи неможливо, то усі винні в цьому заподіянні шкоди особи несуть дольову відповідальність. Розмір часток в межах яких ці особи нести відповідальність визначається за домовленістю між ними або за рішенням суду відповідно до частки вини кожного з них.

Відшкодувавши шкоду, що завдана малолітніми, жодна з фізичних та юридичних осіб, які визнані зобов'язаними суб'єктами за даним видом делікту не мають права зворотної вимоги (регресу) до малолітньої особи (ч.4 ст.1191 ЦК України).

За загальним правилом, неповнолітні особи є повністю дієздатні, тобто такими, що можуть самостійно у повному обсязі нести покладену на них відповідальність. Однак, у разі

відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, то ця шкода відшкодовується субсидіарно її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, а у випадку, якщо неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, то і цим закладом (ч.2 ст.1179 ЦК України).

Відшкодувавши шкоду, що завдана неповнолітньою особою, батьки (усиновлювачі), піклувальники, а також заклади, що здійснюють щодо неповнолітнього функції піклувальника позбавляються права зворотної вимоги (регресу) до неповнолітньої особи (ч.4 ст.1191 ЦК України).

За загальним правилом, відшкодування шкоди, яка завдана недієздатною фізичною особою, здійснюється опікуном або закладом, який зобов'язаний здійснювати нагляд за нею (психіатричні лікарні, диспансери, клініки, інтернати тощо).

За загальним правилом, шкода, завдана фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, відшкодовується нею на загальних підставах.

У разі завдання шкоди фізичними особи, які є повністю деліктоздатними можуть завдати шкоду в стані, коли вони не усвідомлювали значення своїх дій та/чи не могли керувати ними (адієздатна особа така шкода не відшкодовується (ч.1 ст.1186 ЦК України). Однак з цього правила є певні виключення:

1) враховуючи матеріальне становище потерпілого та особи, яка завдала шкоди суд вправі постановити рішення про відшкодування нею цієї шкоди частково або в повному обсязі;

2) якщо фізична особа, яка завдала шкоди, сама довела себе до стану адієздатності в результаті вживання нею спиртних напоїв, наркотичних засобів, токсичних речовин тощо, то шкода відшкодовується на загальних підставах;

3) якщо адієздатність особи є наслідком психічного розладу або недоумства, то суд може постановити рішення про відшкодування цієї шкоди її чоловіком (дружиною), батьками, повнолітніми дітьми, якщо вони проживали разом з цією особою, знали про це, але не вжили заходів щодо запобігання шкоді.

## Семінарське заняття 7-8

### Тема 9. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки

#### Питання для усного опитування та дискусії

1. Поняття та ознаки джерела підвищеної небезпеки.
2. Види джерел підвищеної небезпеки.
3. Умови виникнення деліктного зобов'язання і підстави звільнення від обов'язку відшкодувати завдану шкоду.
4. Суб'єкти відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.
5. Значення цивільного страхування відповідальності власників джерел підвищеної небезпеки.

#### Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

#### Методичні рекомендації

**Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є:** спеціальний делікт, джерело підвищеної небезпеки, володілець джерела підвищеної небезпеки, умови виникнення деліктного зобов'язання, непереборна сила, умисел потерпілого, страхування цивільної відповідальності володільців.

**З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:**

Джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин,

утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, яка створює підвищену небезпеку для осіб, що цю діяльність здійснює, та інших осіб (ст.1187 ЦК України).

Характерні ознаки джерела підвищеної небезпеки:

- 1) неможливість повного контролю зі сторони людини;
- 2) наявність шкідливих властивостей;
- 3) велика ймовірність завдання шкоди.

Обов'язок відшкодувати завдану шкоду джерелом підвищеної небезпеки покладається на володільця джерела підвищеної небезпеки, тобто особу, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

Не визнається володільцем джерела і не несе відповідальність за шкоду перед потерпілим особа, яка управляла джерелом в силу виконання своїх трудових обов'язків перед володільцем джерела підвищеної небезпеки. Проте, якщо громадянину було заборонено управляти джерелом, а він без дозволу скористався ним в особистих цілях, то дане діяння вважатиметься неправомірним заволодінням і на нього буде покладено обов'язок відшкодувати шкоду згідно ст.1187 ЦК України.

Підставами відшкодування шкоди за даним деліктом є: а) наявність шкоди; б) протиправна дія заподіювача шкоди; в) наявність причинного зв'язку між протиправною дією та шкодою. Вина заподіювача шкоди не вимагається. Тобто, особа, яка завдала шкоди джерелом підвищеної небезпеки відповідає й за випадкове її завдання (незалежно від вини).

Володільець джерела підвищеної небезпеки може бути звільнений судом від відповідальності, якщо доведе, що шкоди було завдано внаслідок:

- 1) дії непереборної сили;
- 2) умислу потерпілого.

## Семінарське заняття 9-10

### Тема 10. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю фізичної особи

#### Питання для усного опитування та дискусії

1. Поняття та умови виникнення зобов'язань внаслідок завдання шкоди каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я.
2. Порядок обчислення розміру відшкодування.
3. Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я малолітньої або неповнолітньої особи.
4. Поняття та умови виникнення зобов'язань внаслідок завдання шкоди життю фізичної особи.
5. Особи, які мають право на відшкодування шкоди у разі смерті потерпілого.
6. Підстави зменшення і збільшення розміру відшкодування.

#### Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття.

#### *Методичні рекомендації*

**Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є:** спеціальний делікт, ушкодження здоров'я, травма, каліцтво, професійне захворювання, інше ушкодження здоров'я, розмір відшкодування, моральна шкода, методики обчислення розміру моральної шкоди.

**З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:**

Специфіка шкоди, яка завдана життю та здоров'ю полягає також і в тому, що вона не може бути відшкодована в натурі та оцінена в грошовому еквіваленті. І тому, відшкодуванню буде

підлягати не зазначена шкода, а лише майнові втрати, що зазнала фізична особа, внаслідок завдання цієї шкоди. До таких втрат законодавець відносить заробіток (дохід), втрачений потерпілим внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності, витрати, викликані необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду (ч.1 ст.1195 ЦК України), а також видатки на поховання (ст.1201 ЦК України) та інші витрати.

Так, у випадку завдання шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я фізичній особі, відшкодування, за загальним правилом, відбувається за такою формулою:

$$P_{шз} = З + ДВ + МШ,$$

в якій  $P_{шз}$  – розмір шкоди, що завдана здоров'ю;  $З$  – заробіток (дохід), втрачений потерпілим внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності;  $ДВ$  - додаткові витрати;  $МШ$  – моральна шкода.

На розмір втраченого заробітку (доходу) впливає також і ступінь втрати професійної працездатності, а за її відсутності - загальної працездатності. При цьому слід зауважити, що втрата працездатності може бути тимчасова, яка посвідчується листком тимчасової працездатності або стійка (тривала), що посвідчується медико-соціальною експертною комісією (далі – МСЕК).

У випадку, коли шкода завдана смертю, то відшкодування відбувається за такою формулою:

$$P_{шс} = (Cз * n) / (n + 1) + ВП + МШ,$$

у якій,  $P_{шс}$  – Розмір шкоди, що завдана внаслідок смерті особи;  $Cз$  – середньомісячний заробіток;  $n$  – кількість осіб, що перебувала на утриманні померлого та мають право на відшкодування шкоди, що завдана його смертю;  $ВП$  – витрати на поховання;  $МШ$  – моральна шкода.

Право на відшкодування шкоди, що завдана смертю особи мають непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті (ч.1 ст.1200 ЦК України).

Зазначеним особам в продовж вказаного строку відшкодовується шкода у розмірі середньомісячного заробітку (доходу) потерпілого з вирахуванням частки, яка припадала на нього самого та працездатних осіб, які перебували на його утриманні, але не мають права на відшкодування шкоди. Середньомісячний заробіток (дохід) потерпілого розраховується за аналогічними правилами, які встановлені для відшкодування шкоди, що завдана каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я. При цьому, до складу доходів потерпілого також включаються пенсія, суми, що належали йому за договором довічного утримання (догляду), та інші аналогічні виплати, які він одержував (ч.2 ст.1200 ЦК України).

## 1.4. Самостійна робота студентів

### Тема 1. Деліктні зобов'язання як інститут цивільного права України.

#### Питання для самоконтролю

- Розкрийте концепції деліктних зобов'язань за римським приватним правом.
- Назвіть види деліктів за римським приватним правом.
- Якими особливостями володіли деліктні зобов'язання за римським приватним правом?
  - Розкрийте регулювання деліктних правовідносин за Руською правдою, Номоканоном.
  - Вкажіть особливості деліктних зобов'язань за польсько-литовським законодавством?
  - Поясніть доктрину деліктного права за дореволюційним правом Російської імперії.
  - Назвіть джерела регулювання деліктних зобов'язань на території Бесарабської губернії.
  - Зробіть порівняльний аналіз регулювання деліктних зобов'язань за ЦК УРСР 1922 р. і ЦК УРСР 1963 р.

### Тема 2. Деліктні зобов'язання як правовідносини

#### Питання для самоконтролю

- Назвіть суб'єктів правовідносин із деліктних зобов'язань.
- Вкажіть вимоги до суб'єктів деліктних зобов'язань.
- Розкрийте значення деліктоздатності в цивільному праві.
- Від яких категорій залежить повна деліктоздатність фізичної особи?
- Чи наділені деліктоздатністю юридичні особи і публічно-правові утворення?
- Співвідношення понять «деліктне зобов'язання» і «деліктна відповідальність».

### Тема 3. Підстава та умови виникнення деліктних зобов'язань

#### Питання для самоконтролю

- В чому полягає сутність конструкції деліктних зобов'язань за принципом завдання?
- В чому полягає сутність конструкції деліктних зобов'язань за принципом вини?
- За яким принципом побудова конструкція деліктних зобов'язань за вітчизняним цивільним правом?
  - Назвіть ознаки вини в цивільному праві.
  - У чому полягає сутність вини потерпілого?
  - Розкрийте сутність змішаної вини в цивільному праві.
  - У чому полягає проблема змішаної вини в цивільному праві.

### Тема 4. Підстави звільнення від обов'язку із делікту

**Завдання 1.** Скласти проект позовної заяви за поданою фавулою з теми заняття.

**Завдання 2.** Скласти проект судового рішення за поданою фавулою з теми заняття.

1. У Пасюка - одного з членів туристичної групи, що зупинилась на відпочинок на березі лісового озера, випадково розпочались сильні болі в області серця. Хворий потребував невідкладної медичної допомоги. Керівник групи Мазур вирішив переправитись на другу сторону озера, де в селі була лікарня. Обабіч їх відпочинку біля берега стояв моторний човен. Господаря човна ніде не було. Мазур, за допомогою інших учасників групи - Ситіна, Бринчука та Карвіна, зламали замок та попливли на іншу сторону озера за лікарем. Оскільки вони їхали з високою швидкістю, то нашттовхнулись на прибережне каміння, у зв'язку з чим, сильно пошкодили мотор та дно човна. Проте, лікаря вони доставили чим і врятували життя Пасюка. Власник човна Мельник звернувся до суду з вимогою стягнути з Мазура, Ситіна, Бринчука та

Карвіна 1550 гривен - вартість ремонту човна та мотора. Співвідповідачі проти позову заперечували, посилаючись на те, що вони використали човен для того, щоб доставити лікаря, який врятував життя людини, а пошкодження човна та мотора сталося випадково. Суд задовольнив вимогу позивача частково у розмірі 1050 гривен.

*Чи правильним є рішення суду? Чи змінилося б воно, якби лікар не врятував життя Пасюка?*

2. Спускаючись на ескалаторі однієї із станцій метрополітену Ничипорук не встигла зійти з нього, в результаті чого її візок був затягнутий механізмом ескалатору та прийшло в стан непотрібності. Окрім того, в результаті різкої зупинки з верхньої сходинки ескалатора за інерцією не втримала стан рівноваги та впала Антоненко. Оскільки був вже пізній час і потік пасажирів був досить незначний, то до повної зупинки остання скотилась майже до самого низу. В результаті падіння їй були заподіяні тілесні ушкодження, що потягли за собою тимчасову непрацездатність. Антоненко подала позов до суду де просила відшкодувати заподіяну їй шкоду з Київського метрополітену. Представник метрополітену, заперечуючи проти позову вказав на те, що вимушена зупинка сталась через вину Ничипорук, яка порушила правила користування метрополітеном та спускалась на ескалаторі з візком.

*Хто буде належним відповідачем в справі?*

3. В одному з приміщень, що належали меблевій фабриці, виникла пожежа. Пожежна команда, що прибула на місце пригоди, діяла оперативно, і пожежа була ліквідована. Через деякий час фабрика звернулась до господарського суду з позовом до управління пожежної охорони про відшкодування їй шкоди, що заподіяна їй під час ліквідації пожежі: було розбите скло в деяких вікнах, зламані окремі віконні переплетення, пошкодженні вхідні двері. Управління пожежної безпеки заперечувало проти позову, вказуючи на те, що зазначені пошкодження були спричиненні внаслідок ліквідації пожежі.

*Вирішіть дану справу по суті.*

4. Карпін, повертаючись до дому, із своїм племінником Мізіним, який є інструктором з рукопашного бою, в дворі свого дому зробив зауваження Крикіну, з метою припинити його хуліганські дії. На це Крикін із своїм товаришем Масиком збили Карпіна з ніг та почали завдавати йому ударів у різні ділянки тіла. Мізін намагався умовити Крикіна та Масика припинити їх хуліганські дії. Проте, вони продовжували вчиняти розправу. Після цього Мізін вдарив Крикіна та Масика, в зв'язку з чим заподіяв їм тілесні ушкодження, що потягло за собою тимчасовий розлад здоров'я. Крикін звернувся до суду з позовом про відшкодування заподіяної йому шкоди.

*Чи правомірною вимога Крикіна? Чи змінились би обставини справи, якби Мізін не був в родинних стосунках з Карпіним і коли б Мізін застосував зброю?*

#### **Питання для самоконтролю**

- Розкрийте походження поняття «непереборна сила».
- У чому полягає зміст суб'єктивної і об'єктивної теорії непереборної сили?
- Розкрийте походження поняття «випадок».
- У чому полягає відмінність між поняттями непереборної сили і випадок?
- У чому полягає поняття умислу потерпілого?
- Поясніть значення дієздатності потерпілого для звільнення заподіювача шкоди від обов'язку її відшкодувати.

#### **Тема 6. Способи та порядок відшкодування майнової та моральної шкоди**

##### **Питання для самоконтролю**

- У чому полягає принцип повного відшкодування шкоди?
- Назвіть способи відшкодування майнової шкоди.
- Яким чином співвідносяться поняття «шкода» і збитки?



- Дайте визначення поняття немайнової шкоди.
- Як співвідносяться поняття «моральна шкода» і «немайнова шкода»?
- У чому полягає специфіка відшкодування моральної шкоди, завданої приниженням честі, гідності та ділової репутації фізичних осіб?
- У чому полягає специфіка відшкодування моральної шкоди, завданої приниженням ділової репутації юридичних осіб?
- У чому полягає специфіка відшкодування моральної шкоди в трудових правовідносинах?
- У чому полягає специфіка відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням прав споживачів?
- У чому полягає специфіка відшкодування моральної шкоди, завданої правоохоронними і судовими органами?
- Назвіть строк позовної давності у справах про компенсацію моральної шкоди.

## **Тема 6. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди працівником юридичної чи фізичної особи**

### **Питання для самоконтролю**

- Назвіть умови виникнення деліктного зобов'язання.
- Вкажіть ознаки протиправної поведінки.
- Які складові елементи причинного зв'язку (складний зв'язок)?
- У чому полягає сутність вини фізичної чи юридичної особи, працівник якої завдав шкоду?
- Чи виникає регресне зобов'язання?
- У чому полягає відмінність між деліктною і матеріальною відповідальністю?

## **Тема 7. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди органами влади чи їх посадовою або службовою особою**

**Завдання 1.** Скласти проект позовної заяви за поданою фавбулою з теми заняття.

**Завдання 2.** Скласти проект судового рішення за поданою фавбулою з теми заняття.

1. Пиріг Андрій, син - Пиріг Антоніні, звернувся до суду про захист права своєї матері на належну якість товару. Справа полягала ось у чому. Півроку тому Пиріг Антоніні придбала в магазині телевізор "SONY", який надала в тимчасове користування своєму сину Андрію, а сама поїхала на заробітки до Греції на три роки. Але, через неділю телевізор перестав працювати, і тому Андрій звернувся до магазину, в якому він був придбаний, з вимогою замінити чи відремонтувати телевізор, так як він на гарантії. Проте, магазин відмовився від вчинення вказаних дій, мотивуючи це тим, що телевізор вийшов з ладу за вини споживача. В подальшому, близько чотирьох місяців, Андрій їздив по різних експертах, в результаті чого він отримав висновок експертизи про те, що телевізор вийшов з ладу в наслідок виробничої несправності. Андрій подав до суду про захист своїх прав як споживача та компенсацію йому моральної шкоди. Проте суд заперечив, вважаючи, що оскільки власницею телевізора є мати Андрія, то лише вона вправі подавати до суду на компенсацію моральної шкоди.

*Чи правомірною вимога суду? Хто буде в даному випадку належним позивачем?*

2. На період літньої відпустки сім'я Омельченко передала сусідам Шавроновим у користування власний телевізор. Одного вихідного при перегляді телепередачі телевізор вибухнув. Від вибуху загорілися штори та килимове покриття. Пожежу вдалося вчасно погасити, але нею було пошкоджено ще й м'які меблі.

Після повернення з відпустки Шавронов, зажадав відшкодування завданих збитків та компенсацію моральної шкоди від сім'ї Омельченко.

*Чи правомірні вимоги Шавонова? До кого слід заявити вимоги про відшкодування збитків та компенсацію моральної шкоди, завданої побутовою технікою. Дайте правовий аналіз ситуації.*

3. Рейсовий автобус на одній вулиці потрапив у велику вибоїну, при цьому у шофера Назарова вирвало з рук кермо, а при спробі виправити його, він отримав удар спицею рульового керування в долоню правої руки. В результаті отриманої травми Назаров був визнаний інвалідом III групи та звернувся з вимогою до автотранспортного підприємства, де він працював, з вимогою відшкодувати заподіяну йому шкоду. Адміністрація заперечувала проти цього, оскільки автобус був випущений на роботу у справному стані, а за станом доріг АТП відповідальності не несе. Назаров звернувся до суду з вимогою, щоб АТП відшкодувало заподіяну йому шкоду.

*Яке рішення повинен винести суд?*

4. Технолог ЗАТ "Росанівка" Купріна під час слідування на роботу отримала каліцтво: від автомашини, що проїздила біля автобусної заправки, де Купріна чекала автобус, відскочило колесо та вдарило Купріну. В результаті отриманих пошкоджень вона втратила 100% професійної працездатності та 70% загальної працездатності та була визнана інвалідом I групи. В зв'язку з тим, що призначена їй по трудовому каліцтву пенсія не могла повністю компенсувати заподіяні їй здоров'ю збитки, Купріна звернулася до суду з позовом про відшкодування заподіяної їй шкоди. Представник ЗАТ "Росанівка" позову не визнав, вважаючи, що нещасливий випадок, що стався з Купріною, не може розглядатись як такий, що мав місце при виконанні нею трудових обов'язків, а зобов'язання по його відшкодуванню повинна лягати на власника машини як володільця джерела підвищеної небезпеки за правилами ст. 1187 ЦК України.

*Визначте суб'єкта відповідальності за даним зобов'язанням? Вирішіть справу по суті.*

5. Студентка третього курсу інституту, отримуючи стипендію, під час проходження виробничої практики на будівництві мосту через річку, стала на незакріплену деталь мосту та впала на мілке кам'янисте дно річки. В результаті цього вона пошкодила хребет та пролежала декілька місяців у лікарні.

*Кому вона вправі пред'явити вимоги про відшкодування заподіяної їй шкоди?*

6. Працівник розчинного вузлу буддільниці БМУ Стільчук самовільно сів за кермо автомобіля, який стояв на території розчинного вузла, та став подавати її вперед. Внаслідок цього маневру він зачепив іншу машину, що стояла попереду, та пом'яв радіатор. Шофер машини Жук поскаржився майстру буддільниці Сорокіну, який зробив зауваження Стільчуку. У відповідь на це останній вдарив Сорокін уламком цеглини по голові, внаслідок чого Сорокін втратив 100% професійної працездатності та 80% загальної працездатності та був визнаний інвалідом I групи. Йому була призначена пенсія у розмірі 1114 гривень (при середньому заробітку до каліцтва 3180 гривень). Сорокін звернувся до суду та вимагав стягнути з БМУ заподіяну йому шкоду. Представник БМУ вказував на те, що каліцтво заподіяне потерпілому Стільчуком, який, порушивши дисципліну, фактично припинив виконання своїх трудових обов'язків, і в цей момент наніс удар Сорокіну. Тому Стільчук і повинен нести всю відповідальність за вчинене.

*Вирішіть справу по суті.*

7. Антонюк, шофер золотокопального родовища, разом з групою інших працівників, в тому числі і Борисенка, був направлений на автомобілі золотокопального родовища в службове відрядження. На шляху до місця призначення на одній із зупинок на підставі сварки, що виникла під час розпиття спиртних напоїв, Борисенко, пострілом з револьвера, яким його забезпечила адміністрація для охорони вантажу, вбив Антонюка. Дружина загиблого звернулася до суду з позовом до золотокопального родовища, про відшкодування шкоди, заподіяної

смертю годувальника, на утриманні якого, окрім позивачки, знаходились двоє дітей - син 15 років та дочка 10 років.

*Чи підлягає даний позов задоволенню? В якому порядку розглядаються спори про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я або ж загибеллю годувальника, що пов'язані з виконанням трудових обов'язків?*

8. Юхименко, в цеху виробничого об'єднання "Дніпро", в стані сильного душевного хвилювання, що виникло внаслідок неправомірних дій Кондратенка, заподіяв йому тілесні ушкодження середньої тяжкості, що потягло за собою стійку втрату працездатності. Кондратенко подав позов до ВО "Дніпро" та Юхименка про відшкодування заподіяної йому шкоди. Позивач посилався на те, що на території ВО "Дніпро" при виконанні трудових обов'язків на робочому місці Юхименко заподіяв йому тілесні ушкодження, які викликали втрату працездатності та зорбітку. Позивач просив суд стягнути з ВО "Дніпро" втрачений заробіток, а з Юхименка - видатки на лікування. В подальшому Кондратенко змінив свої вимоги та просив стягнути з об'єднання 31349 гривень, а з Юхименка - 21560 гривень.

*Яке рішення повинен постановити суд?*

9. Спасенко був заарештований за підозрою у викраденні речей з комісійного магазину. В подальшому виявилось, що арешт Спасенка був результатом помилки, що була допущена слідчим прокуратури, який розслідував справу про крадіжку. Спасенко просто не зміг підтвердити своє алібі, а за твердженням сторожа, один з учасників крадіжки просто схожий на Спасенка. В подальшому був установлений справжній винний у вчиненні злочину. Кримінальна справа по відношенню Спасенка була закритою за недоведеністю його участі у вчиненні злочину. Спасенко був звільнений з-під арешту під яким він перебував більше 2 місяців, а тому і не працював. Після звільнення Спасенко звернувся до юридичної клініки з питанням, хто та при наявності яких умов повинен відшкодувати йому заподіяну шкоду.

*Дайте відповідь на питання Спасенка?*

10. Міліціонер дорожнього відділення міліції Семчик незаконно затримав громадянина Роміна та вимагав від нього пред'явлення документів. Оскільки Ромін відмовився виконувати вимоги Семчика, останній застосував до нього фізичну силу та зламав йому руку, в результаті чого Ромін два місяці знаходився на лікуванні. За свої незаконні дії Семчик був притягнутий до дисциплінарної відповідальності. Ромін звернувся до знайомого йому студента юридичного факультету з проханням роз'яснити йому, як і до кого він може пред'явити вимоги про відшкодування заподіяної йому шкоди. Студент роз'яснив, що шкода, яка заподіяна незаконними діями посадових осіб органів дізнання відшкодовується державою, тому Роміну слід подати позов про відшкодування заподіяної йому шкоди до фінансового органу місцевої адміністрації. Послухавши студента, Ромін подав позов до фінансового відділу. При розгляді справи суд притягнув як співвідповідача міліціонера Семчика та стягнув з нього вказану в позовній заяві суму. Семчик оскаржив це рішення суду.

*Яку ухвалу повинна винести касаційна інстанція та як слід вирішити справу по суті?*

### **Питання для самоконтролю**

- Вкажіть суб'єктів деліктної відповідальності за шкоду, завдану органами державної влади, органами влади Автономної республіки Крим, органами місцевого самоврядування.
- Вкажіть суб'єктів деліктної відповідальності за шкоду, завдану незаконними діями їх посадових або службових осіб.
- Назвіть ознаки протиправної поведінки.
- Розкрийте елементи причинного зв'язку (складний зв'язок).
- Чи виникає регресне зобов'язання за даними деліктними зобов'язаннями?
- Вкажіть суб'єктів деліктної відповідальності за шкоду, завдану незаконними діями посадових осіб органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду.
- Назвіть ознаки протиправної поведінки.

- Розкрийте елементи причинного зв'язку (складний зв'язок).
- У чому полягає значення вини посадової або службової особи, яка завдала шкоди.
- Чи виникає регресне зобов'язання за даним деліктним зобов'язанням?

## **Тема 8. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди малолітньою, неповнолітньою, недієздатною особою**

**Завдання 1.** Скласти проект позовної заяви за поданою фабулою з теми заняття.

**Завдання 2.** Скласти проект судового рішення за поданою фабулою з теми заняття.

1. Роман Андрієнко, 16 років, батьки якого залишені батьківських прав два роки тому, угнав автомобіль, який був залишений без нагляду біля магазину "Продукти". Проїжджаючи на великій швидкості, він збив солдата Петренка, який переходив вулицю на червоне світло, поспішаючи по службовим справам. Солдат з струсом мозку, та множинними переломами кісток та розривами внутрішніх органів був направлений у військовий госпіталь, де впродовж довгого часу знаходився на лікуванні. Окрім цього був розбитий кінескоп, який він переносив. Петренко був визнаний інвалідом першої групи та демобілізований з армії. Петренко подав в суд на Андрієнка про відшкодування заподіяної йому шкоди

*Чи правомірний позов до Романа Андрієнко? Чи може суд покласти відповідальність на батьків Андрієнка?*

2. Сергій Ванжаєв, 12 років, знаходячись в літньому таборі, кинув в море розбиту пляшку. Його вихователька Замятіна зробила йому зауваження, проте заходів по витягненню пляшки з моря не провела та не попередила про це дітей, які купались. Вітя Маслов, 13 років, виходячи з моря на берег, наступив на розбиту пляшку. Рана була настільки глибокою та болючою, що весь строк перебування в таборі він вимушений був просидіти в кріслі, а під час повернення до дому пересувався на милицях.

*Хто та в якому розмірі несе відповідальність за заподіяну шкоду?*

3. 17-річний Сергій Носов в стані наркотичного сп'яніння жбурнув каменем у вікно магазину. Адміністрація магазину подала позов до Сергія Носова, щоб той відшкодував заподіяні їм збитки у сумі 750 гривень - вартості розбитої вітрини. Оскільки майна у Сергія виявилось недостатньо для відшкодування заподіяної ним шкоди, то як співвідповідачів притягнули батьків Сергія.

*Як будуть відповідати батьки Сергія Носова? Чи зміниться рішення суду, коли буде встановлено, що Сергій розбив вітрину з метою, щоб похизуватись перед своєю молодого дружиною Вітою?*

4. Сабібекова, 50 років, страждала на шизофренію. У відсутності своїх дітей: сина, 25 років, та дочки, 30 років, вона стала підпалювати сірники та розкидувати їх навколо себе. Виникла пожежа, яка швидко перекинулася на квартиру сусідів. Будинок був двохквартирний, зроблений з дощок. Він швидко згорів. Проте, Сабібекову спасли. Вона пояснила, що створювала навколо себе вогняне кільце за наказом голосів з ціллю захисту від злих духів. Власник сусідньої квартири Митюков подав в суд позов до сина та дочки Сабібекової про відшкодування шкоди, заподіяної їх матерю, яка не здатна усвідомлювати значення своїх дій. На суді Митюков стверджував, що діти знали про психічний розлад своєї матері, проте, залишали її одну, без нагляду.

*Чи правомірною є вимога Митюкова до дітей Сабібекової? Чи має юридичне значення, якби вона були визнана по суду недієздатною? Яким способом в цьому випадку може бути відшкодована заподіяна шкода?*

### **Питання для самоконтролю**

- Вкажіть умови виникнення деліктного зобов'язання з неповноцінним суб'єктом завдання.

- Назвіть складові елементи причинного зв'язку (складний зв'язок).
- У чому полягає значення вини суб'єкта відшкодування.
- Вкажіть розподіл обов'язку відшкодувати шкоду, завдану декількома малолітніми особами.
- Вкажіть розподіл обов'язку відшкодувати шкоду, завдану декількома неповнолітніми особами.
- Чи виникає регресне зобов'язання при завданні шкоди малолітньою, неповнолітньою, недієздатною особою?
- У чому полягає значення вини суб'єкта відшкодування.
- Вкажіть випадки відшкодування шкоди батьками, позбавленими батьківських прав.
- Назвіть випадки виникнення деліктних зобов'язань внаслідок завдання шкоди фізичною особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (адієздатними особами).

## **Тема 9. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки**

**Завдання 1.** Скласти проект позовної заяви за поданою фавбулою з теми заняття.

**Завдання 2.** Скласти проект судового рішення за поданою фавбулою з теми заняття.

1. Семенчук з сином Андрієм, 8 років, який тримав на руках кошеня, в парку зустріли Присядкіна, який вигулював на довгому ланцюгу бійцівську собаку без намордника. Кошеня зашипіло на пса, і той кинувся на нього, вчепившись в руку Андрію, якою він прикривав кошеня. Семенчук витягнув з кишені складний ніж, та наніс ним декілька ударів по собаці. Присядкін кинувся на Семенчука та відбираючи від нього ніж, поранив собі руку. Впавши в ярість Присядкін почав бити Семенчука кулаками, а коли той впав на землю - ногами. В результаті цього у Семенчука виявилось зломане ребро, у Андрія прокушена рука, а собака здохла. Семенчук заявив позов до Присядкіна, де він вимагав відшкодування шкоди, заподіяної його здоров'ю та здоров'ю його сина. Присядкін, в свою чергу, подав зустрічний позов, у якому вимагав стягнути з Присядкіна вартість дорогої вбитої собаки.

*Вирішіть справу по суті? Чи змінилась би ситуація, коли б Андрій був би сином знайомого Семенчука, а не його власним?*

2. Працівник лісохімічного комбінату Міхейчук викрав з цистерни, належний лісохімічному комбінату, метиловий спирт, яким він пригостив свого знайомого Баранова. В результаті отруєння Баранов втратив зір на обидва ока і був визнаний інвалідом I групи, а сам Міхейчук, втратив зір на 50% і був визнаний інвалідом II групи. Вважаючи, що метиловий спирт є джерелом підвищеної небезпеки, Баранов подав позов до комбінату, як володільця джерела підвищеної небезпеки, про відшкодування йому заподіяної шкоди. Аналогічний позов подав і Міхейчук.

*Чи підлягають позови Баранова та Міхейчука задоволенню?*

3. Лук'янов подав позов до Управління зв'язку про відшкодування заподіяної пожежею шкоди, яка сталась внаслідок замикання, що спричинене перехрещенням підведених до дому електро- та радіопроводів. В свою чергу, перехрещення проводів, як було встановлено, сталося по причині надзвичайно сильного пориву вітру, що несподівано пронісся над селом, де знаходився будинок Лук'янова. Управління зв'язку просило звільнити його від відповідальності, посилаючись на те, що радіопровід не міг викликати замикання. Одночасно воно вважало, що необхідно притягнути до справи як відповідача Управління електромереж як володільця джерела підвищеної небезпеки.

*Яке рішення повинен постановити суд?*

4. Бірюкова була збита автомашиною, в результаті чого на тривалий термін втратила працездатність. Позов про відшкодування шкоди Бірюкова адресувала ВАТ "Присоль" -

власнику автомобіля. Суд встановив, що Бірюкова не порушувала правил дорожнього руху, а наїзд стався внаслідок того, що з шофером автомобіля стався раптовий сердечний напад, що зумовило його можливості вчасно різко загальмувати та спинити машину перед якою опинилась Бірюкова. Раптовість серцевого нападу була підтверджена довідкою з лікарні, куди був направлений шофер.

*Які умови необхідні для встановлення відповідальності в даному випадку? Вирішіть справу по суті.*

5. Осика Микола на мотоциклі свого брата Осики Кирила, яким він користувався за дорученням, їхав на роботу в місто Кремінець. Коли він проїздив с.Пилини, в мотоциклі закінчилось пальне. Тому Осика Микола завіз мотоцикл своєму знайомому Петрущину, що не мав водійських прав, щоб той тимчасово на попутній машині уїхав в місто. Петрущин заправив мотоцикл та поїхав по своїм справам. На шляху не справився з керуванням та наїхав на велосипедиста Мороза, який отримав тілесні пошкодження, а його велосипед став непридатним. Мороз звернувся до Осики Миколи, Осики Кирила та Петрущина про відшкодування заподіяної йому шкоди.

*Яке рішення повинен постановити суд?*

6. По завершенню польоту при висадці пасажирів з літака ТУ-154 в результаті сильного розряду блискавки загорілись паливні баки. В результаті пожежі п'ятдесят пасажирів отримали опіки різного ступеня важкості. Потерпілі звернулись до суду з позовом до володільця літака ТУ-154. Вони вимагали від володільця відшкодувати шкоду, що виникла внаслідок аварії літака. Відповідач заперечив проти позову посилаючись на те, що причиною шкоди була дія непереборної сили.

*Вирішіть справу по суті.*

7. Пашкун, керуючи автомобілем, був спинений працівником ДАІ Супруном. Супрун сказав, щоб Пашкун почав переслідувати іномарку "Ford", що не зупинилась на вимогу працівника ДАІ. Переслідуючи машину, Пашкун, на вимогу Супруна, збільшив швидкість до 90 км/год. Внаслідок цього порушення Правил дорожнього руху Пашкун не справився з керуванням та перекинувся, при цьому заподіявши шкоди автомобілю, що належав Іванучуку. Іванчук звернувся до Управління ДАІ з вимогою відшкодувати завдані йому збитки. Проте, Управління ДАІ заперечувало, вважаючи, що відповідачем повинен бути Пашкун, мотивуючи це наступними обставинами. По-перше, він є володільцем джерела підвищеної небезпеки, в зв'язку з чим його відповідальність настає не залежно від вини. По-друге, на момент порушення ним Правил дорожнього руху автомобіль не виходив з його фактичного керування.

*Чи правомірні докази Управління ДАІ? Хто повинен бути належним відповідачем у суді?*

8. Гелікоптер МІ-8 був наданий в оренду АТ "Вимпел", яке організувало для туристів різні атракціони та розважальні польоти над містом. Переданий в оренду гелікоптер, відповідно до вимог договору, експлуатувався екіпажем, який знаходився в трудових відносинах з орендодавцем. При завершенні одного з розважальних польотів при посадці гелікоптера сталась відмова в роботі двигуна, і гелікоптер рухнув на землю. В результаті аварії серйозно постраждали шість чоловік. Вони звернулись до суду з позовом до АТ "Вимпел" з яким в них був укладений договір на екскурсійне обслуговування, який включав в себе надання послуг по польоті на гелікоптері.

*Чи правомірні вимоги потерпілих? Хто в цій справі буде належним відповідачем? Вирішіть справу по суті.*

9. Фермер Михаленко утримував бика, якого він, коли йшов на роботу, залишав на прив'язі (на ланцюзі) біля дому. Одного разу бик, зірвавшись з ланцюга, вибіг на дорогу та напав на листоношу Томащука, що проходив поруч. Вдарив його рогами, в результаті чого в Томащука виявились поламаними два ребра, і він впродовж 3-х місяців знаходився на лікуванні, в тому числі і на санаторно-курортному. Томащук подав позов до Михайленка (власника бика) та відділення

зв'язку (так як шкода була заподіяна при виконанні службових обов'язків) та просив стягнути з них солідарно матеріальну шкоду. При цьому Томащук просив визнати бика джерелом підвищеної небезпеки, так як він мав дикий норів та, як йому пояснили сусіди Михайленка, неодноразово нападав на перехожих.

*Чи підлягає позов задоволенню? Чи можливо в даному випадку притягувати до відповідальності відділення зв'язку?*

10. Борсюк, власник машини “Жигулі”, передав її по довіреності в тимчасове користування Мішину. На одному з шосе виникло зіткнення цієї машини з вантажною машиною КСП. Машина КСП не отримала пошкоджень, а відновлювальний ремонт машини Борсюка склав значну суму. Мішин за власний кошт відремонтував машину та повернув її Борсюку, після чого пред'явив позов до КСП про відшкодування йому шкоди (витрат на ремонт автомашини), так як винним у зіткненні автомашин, за висновком автоінспекції, був шофер КСП. Суд, керуючись ст. 1187 ЦК України, відмовив Мішину в позові, оскільки він не є власником пошкодженої автомашини, а притягнутий до участі в справі Борсюк відмовився пред'явити які-небудь вимоги до КСП, так як він отримав машину від Мішина у справному стані.

*Чи обґрунтоване рішення суду?*

11. В КСП, при роботі самозвального причепа виникла пожежа, в результаті якої згоріло сховище та 300 т. соломи. Пожежа виникла через те, що при розвантаженні причепа були зачеплені проводи лінії електропередач та сталось замикання. Проведене органами пожежного нагляду розслідування встановило, що тракторист, який керував причепом, після вивантаження соломи не спустив лафет, як це передбачалось правилами техніки безпеки, а почав від'їздити з піднятим лафетом і зачепив проводи лінії електропередач. КСП вимагав відшкодування шкоди з Управління електромереж. проте останнє відмовилось задовольнити претензію, посилаючись на відсутність своєї вини в інциденті, що стався. Спір поступив на розгляд господарського суду.

*Чи можна вважати Управління електромереж володільцем джерела підвищеної небезпеки? Яке рішення повинен постановити господарський суд?*

12. Шевчук, що керував автомобілем, наїхав на Олійника, який отримав важке каліцтво та був визнаний інвалідом II групи. Було встановлено, що працівник автобази Шевчук, використав відсутність сторожа гаража, о дванадцятій ночі самовільно взяв машину з гаража, ключі від якої в нього знаходились по домовленості з адміністрацією заводу, а о четвертій ранку здійснив наїзд на Олійника, який подав позов до заводу, як володільця джерела підвищеної небезпеки. Представник заводу проти позову заперечував, посилаючись на те, що автомобіль вийшов з володіння заводу по при його волю. Судом до справи як співвідповідача було притягнуто Шевчука та позов задовольнили, стягнувши збитки з заводу та Шевчука солідарно.

*Хто та в якому порядку повинен відповідати за це правопорушення? Чи обґрунтоване є рішення суду?*

13. Тракторист радгоспу Воронов в нетверезому стані прийшов на територію гаража, сів на трактор і, по при протести сторожа, що закрити ворота гаража, зломив ворота та виїхав з його території. На шляху він, не розбираючи дороги, заїхав на дільницю працівника радгоспу Лесюка, пом'яв там насадження, що росли (кущі смородини, та плодючі яблуні) та дільницю, що була засаджена картоплею. Лесюк подав позов до радгоспу про відшкодування завданих йому збитків, до яких він включив не лише вартість саджанців яблунь, смородини та загубленої картоплі, але й упущену вигоду (неотриманий дохід від урожаю картоплі та плодів яблук, на який він уклав договір з заготівельницькою фірмою “Урожай”).

*Чи підлягає позов Лесюка задоволенню? Якщо так, то хто буде належним відповідачем?*

14. Водій автобази Зав'ялов вів технічно справний автомобіль у повній відповідності з правилами дорожнього руху. Несподівано на проїжджу частину дороги поблизу дороги вибїг Доценко в нетверезому стані. Зав'ялов різко загальмував та вивернув кермо вліво. Проте, Доценко був збитий, а автомашина Зав'ялова вдарилась в стоявший при дорозі автомобіль, що

належав фірмі “Продекс”. Фірма “Продекс” подала позов до ЗАТ “Лонг”, які є власником автомобіля, яким керував Зав'ялов, про відшкодування шкоди заподіяної внаслідок пошкодження їх автомобіля. За висновком автотехнічної експертизи Зав'ялов не мав можливості уникнути можливості наїзду ні на пасажирів, ні на громадянина. В позові ЗАТ “Лонг” просив відмовити, мотивуючи тим, що в даному випадку володілець джерела підвищеної небезпеки діяв в стані крайньої необхідності.

*Яке рішення прийме суд? Чи зміниться воно, коли судом буде встановлено, що водій Зав'ялов рухався при підвищеній швидкості? Чи можна в даному випадку застосовувати правила відшкодування при взаємодії джерел підвищеної небезпеки? Чи може в цьому випадку вдова Доценка вимагати відшкодування її шкоди заподіяної в результаті втрати годувальника?*

### **Питання для самоконтролю**

- Назвіть нормативні акти щодо регулювання відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки.
- Назвіть основні концепції поняття джерела підвищеної небезпеки.
  - Поняття та ознаки транспортного засобу як джерела завдання шкоди.
  - Діяльність особи, пов'язана з транспортним засобом, як умова виникнення зобов'язань.
  - Умови виникнення деліктного зобов'язання внаслідок завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки.
  - Значення вини для виникнення зобов'язання внаслідок завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки.
  - Підстави звільнення від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.
  - Суб'єкти відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.
  - Володілець як суб'єкт відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії транспортних засобів.
  - Правові підстави виникнення права володіння транспортним засобом.
  - Особливості відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії транспортних засобів.
  - Особливості відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності внаслідок взаємодії транспортних засобів.
  - Особливості відшкодування шкоди, завданої транспортним засобом у випадку незаконного заволодіння ним.
  - Особливості відшкодування шкоди, завданої гіроскутером, ховербордом, моноколесом, сегвеем, електроскутером, трициклоподом та іншими електричними пристроями.
  - Значення цивільного страхування відповідальності власників джерел підвищеної небезпеки.
  - Порядок виплати страхового відшкодування в разі укладення однією особою договору обов'язкового та договору добровільного страхування цивільно-правової відповідальності в декількох страховиків.
  - Особливості здійснення страхового відшкодування в разі завдання шкоди внаслідок взаємодії транспортних засобів.
  - Особливості відшкодування шкоди, завданої підрядними роботами.

### **Тема 10. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю фізичної особи**

**Завдання 1.** Скласти проект позовної заяви за поданою фавбулою з теми заняття.

**Завдання 2.** Скласти проект судового рішення за поданою фавбулою з теми заняття.

1. Флюса вкусила на вулиці безпритульна собака, у зв'язку з чим йому були проведені в поліклініці відповідні щеплення проти сказу. Після проведення Щеплення у нього пройшов параліч кінцівок, внаслідок чого він став інвалідом І групи. Флюс звернувся до поліклініки з



вимогою відшкодувати заподіяну йому шкоду. Проте, адміністрація поліклініки відмовила йому, посилаючись на те, що висновком медичної експертизи встановлено, що під час проведення щеплення лікарем було допущено порушення інструкції по застосуванню антипобічного щеплення. Разом з тим, було встановлено, що у Флюса було захворювання хребта, яке сприяло настанню паралічу.

*Яке рішення повинен прийняти суд в цій справі?*

2. Після путчу, спроба якого була вчинена ДКНС (ГКЧП) 19-21 серпня 1991 року, на зборах трудового колективу, що проводились 1 жовтня 1991 року, Семенчук звинуватив Білика в тому, що він підтримав державний переворот та пропагував ідеї повалення існуючої влади. Білик, вважаючи, що поширені Семенчуком відомості, не відповідають дійсності та порочать його честь, гідність та ділову репутацію, вирішив звернутись до суду про спростування цих відомостей та компенсації йому моральної шкоди.

*Яке рішення повинен постановити суд? Чи змінилося б рішення, коли б вказані відомості були поширені в місцевій газеті?*

3. Миколайчук звернувся до суду з вимогою компенсувати, заподіяну йому публікацією в одній з міських газет (де порочилась його добре ім'я неправдивими відомостями), моральної шкоди. Дані відомості були поширені політичним опонентом Миколайчука. Суму позовних вимог позивач заявив у розмірі однієї копійки, мотивуючи це тим, що він хоче добитись правди.

*Як в цьому випадку повинен поступити суд? Чи може суд приймати позовні заяви про компенсацію моральної шкоди у розмірі, що менший за встановлений мінімум? Чи може в даному випадку суд вийти за межі заявлених вимог, як це передбачено в ЦПК?*

4. Прокурор району подав до суду на одну з газет, які звинуватила його у корупції. Вимогою прокурора було захистити його порушену ділову репутацію та компенсувати заподіяну йому моральну шкоду. Газета заперечила проти позову, мотивуючи це тим, що прокурор, як посадова особа, не наділений діловою репутацією. На думку редакції, дане особисте немайнове благо (ділова репутація) може належати лише суб'єктам підприємницької діяльності, а прокурору заборонено займатись підприємницькою діяльністю, і тому не може вимагати компенсації моральної шкоди, що заподіяна порушенням його ділової репутації.

*Чи правильні доводи редакції газети? Якщо так, то в цьому випадку прокурор може захистити своє чесне ім'я?*

5. Посол України в одній з країн африканського континенту, по відльоту до місця своєї роботи взнав, що одна з "жовтих газет", поширила неправдиві відомості про те, що він відноситься до сексуальних меншин та його неповнолітній син є членом релігійної групи, що сповідує сатанізм. Повернувшись через півтора роки на батьківщину, посол звернувся до суду про захист своїх честі та гідності з вимогою спростувати дані відомості та компенсувати заподіяну йому цим порушенням моральну шкоду.

*Вирішіть справу по суті? Чи змінилося б Ваше рішення, коли б посол взнав про цю статтю після повернення в Україну? Як поступив би суд у випадку коли б газета поширила правдиві відомості про те, що посол весь час замовчував, що його син йому не рідний, а усиновлений ним?*

6. Іщенко був безпідставно відсторонений від роботи на посаді президента компанії. Позивач подав до суду з вимогою компенсувати заподіяну йому моральну шкоду, яка, на його думку, полягала у тому, що принижена його гідність та ділова репутація, зруйновані налагоджені ним раніше зв'язки з вітчизняними та закордонними колегами, не відбулась його участь у багатьох переговорах з представниками іноземних компаній, зірваний виступ з доповіддю на міжнародній конференції за кордоном, організатором якої він особисто виступав та інше, і, нарешті, в нього загострились хронічні захворювання та суттєво погіршився стан здоров'я. Проте, суд відмовив у позові Іщенка, посилаючись на те, що відсутній спеціальний закон, оскільки ст. 173<sup>1</sup> Кодексу законів про працю передбачає відшкодування моральної шкоди лише у випадках, коли до неї призвели небезпечні або шкідливі умови праці.

*Чи правильне рішення суду? Чи може компенсуватись шкоди, при відсутності вказівки на це в нормативному акті?*

7. Директор МПП “Ронда” Андрійчук, звернувся до суду про компенсацію заподіяної йому та очолюваного ним підприємству моральної шкоди, пов'язаної з тим, що засобами масової інформації, зокрема районною газетою “Прапор комунізму”, було вказано на те, що Андрійчук є злочинцем, за яким давно вже плаче тюрма. Андрієнко, звернувся до суду, з вимогою спростувати поширені відомості та стягнути з редакції районної газети, заподіяної йому, як громадянину моральної шкоди, пов'язаної з приниженням його честі та гідності, як директору МПП “Ронда” моральної шкоди, пов'язаної з приниженням його ділової репутації, та моральної шкоди, заподіяної МПП “Ронда”, як очолюваної ним юридичної особи.

*В якому обсязі повинні бути задоволені вимоги Андрійчука? Які докази повинен надати позивач та які обставини він зобов'язаний довести? Чи змінилося б рішення суду, коли позивач вимагав лише компенсації заподіяної йому моральної шкоди без вимоги спростування поширених відомостей?*

8. Слюсар Іванчук, підчас роботи на токарному верстаті, отримав каліцтво, в зв'язку з яким він втратив 100% професійної працездатності та 70% загальної працездатності та був визнаний інвалідом I групи. Після відшкодування заподіяної йому майнової шкоди, Іванчук звернувся до суду, з вимогою компенсувати, заподіяну йому каліцтвом, моральну шкоду у розмірі 200 неоподатковуваних мінімумів. Адміністрація заперечувала проти позову, посилаючись на те, що вона задовольнила усі його майнові вимоги, що повинно вплинути на розмір компенсації моральної шкоди.

*Чи правомірні доводи адміністрації? Чи правомірні вимоги Іванчука?*

9. Васюк та Пилипенко - два співавтори написали книгу. Проте, Васюк звернувся з проханням до Пилипенка, щоб той дав дозвіл на випуск книги лише з зазначенням авторства Васюка, що ніби то змогло б підвищити його популярність серед гільдії письменників України. В результаті отриманої згоди, книгу видали лише з зазначенням прізвища Васюка. Несподівано книга стала бестселером, що зумовило підвищену цікавість до персони Васюка. Вважаючи себе ображеним Пилипенко звернувся до суду з метою, щоб суд визнав його співавтором книги, а також стягнув з Васюка моральну шкоду, пов'язану з тим, що він порушив його право автора по-перше тим, що надрукував книгу без зазначення імені Пилипенка, по-друге, тим, що дав одноосібну згоду на друге видання даної книги, не запитавши згоди Пилипенка. Заперечуючи позов, відповідач заявив, що Пилипенко добровільно відмовився від свого права на авторство, що можна розцінювати як умисел потерпілого на заподіяння йому моральної шкоди, а по-друге, з цього моменту пройшло вже три з половиною роки, внаслідок чого збігли строки позовної давності.

*Чи має право Пилипенко на звернення до суду про компенсацію заподіяної йому моральної шкоди? Якими діями Пилипенку заподіяли моральну шкоду?*

### **Питання для самоконтролю**

1. Поняття та умови виникнення зобов'язань внаслідок завдання шкоди каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я.
2. Способи відшкодування шкоди, завданої каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я.
3. Порядок обчислення розміру відшкодування шкоди, завданої каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я.
4. Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я малолітньої або неповнолітньої особи.
5. Поняття та умови виникнення зобов'язань внаслідок завдання шкоди життю фізичної особи.
6. Особи, які мають право на відшкодування шкоди у разі смерті потерпілого.
7. Способи відшкодування шкоди, завданої життю фізичної особи.

8. Підстави зменшення і збільшення розміру відшкодування шкоди, завданої життю фізичної особи.

### ***1.5. Індивідуальні завдання***

Індивідуальні завдання передбачаються у формі рефератів-оглядів. Завдання обирається студентом на початку семестру і виконується за усталеними вимогами.

#### ***1.5.1. Основні вимоги до написання рефератів-оглядів***

При виконанні індивідуального завдання необхідно взяти до уваги, що реферат (лат. *refero* – доношу, повідомляю, переказую) – це короткий переказ змісту наукової роботи, книги або вчення, оформлене у вигляді письмової публічної доповіді; доповідь на задану тему, зроблена на основі критичного огляду відповідних джерел інформації (наукових праць, літератури по темі).

Зі свого боку, реферат-огляд складається на основі декількох джерел і зіставляє різні точки зору з досліджуваного питання.

Реферат-огляд, незалежно від теми, містить визначені реквізити: титульна сторінка встановленого зразка, вступ, розділи, висновки, список використаних джерел і додатки (у разі необхідності).

Обов'язково в тексті повинні бути посилання на джерела, що були використані при написанні реферату. Посилання подаються у квадратних дужках з вказівкою номера джерела, за яким воно внесене у список використаних джерел, та сторінки (якщо подається точна цитата або числові дані), наприклад [3, с.8].

Технічні вимоги: текст має бути набраний шрифтом Times New Roman, 14 кеглем через 1,5 інтервали. Поля: верхнє – 2,0 см, нижнє – 2,0 см, лівє – 3,0 см, правє – 1,0 см. Загальний обсяг реферату-огляду – до 15 сторінок формату А4.

Титульний аркуш реферату оформлюється за зразком 1.

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА  
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА  
Юридичний факультет  
Заочне відділення**

**Навчальна дисципліна:**  
Деліктні зобов'язання

**Реферат-огляд  
на тему  
«НАЗВА ТЕМИ»**

**Виконав:**

студент 7 курсу, 1 групи  
Іванов Іван Іванович

**Перевірила:**

завідувач кафедри, д.ю.н., професор  
Гринько Світлана Дмитрівна

**Хмельницький  
2018**

Виклад роботи подається за наведеним нижче порядком.

		Стор.
	Вступ	- 2
1.	(назва першого розділу)	- 3
2.	(назва другого розділу)	- 6
3.	(назва третього розділу)	- 9
	Висновки	- 12
	Список використаних джерел	- 14

### **Вступ**

.....

*(Виклад змісту вступу)*

.....

#### **1. ( назва першого розділу)**

.....

*( Виклад змісту першого розділу)*

.....

#### **2. ( назва другого розділу)**

.....

*( Виклад змісту другого розділу)*

.....

#### **3. ( назва третього розділу)**

.....

*( Виклад змісту третього розділу)*

.....

### **Висновки**

.....

*(Виклад змісту висновків)*

.....

### **Список використаних джерел**

1. . . . (реквізити джерела) .....
  2. . . . (реквізити джерела) .....
  3. . . . (реквізити джерела) .....
- ( і т.д. відповідно до вимог оформлення списку джерел).*

#### **1.5.2. Теми рефератів-оглядів**

1. Делікти і договори: питання про первісне джерело зобов'язального права.
2. Деліктний характер ноксальних позовів у Римі та їх застосування в Україні.
3. Особливість захисту права власності деліктними позовами.
4. Приватна помста як санкція за вчинення делікту за стародавнім законодавством України.
5. Значення презумпції вини для деліктного права.
6. Презумпції у римському приватному праві.
7. Відмінність деліктних зобов'язань від договірних.
8. Конституція України як основа розвитку деліктного законодавства.
9. Закони України та підзаконні акти як джерела деліктного законодавства.
10. Теорії цивільно-правової відповідальності.
11. Принципи деліктної відповідальності.
12. Проблема вини юридичної особи у деліктному праві.
13. Війна і деліктні зобов'язання.
14. Санкція за безчестя за староруським деліктним правом.
15. Поняття деліктних зобов'язань за англо-американським правом (tort).
16. Деліктне зобов'язання внаслідок порушення володіння (trespass) за англо-американським

правом.

17. Деліктні зобов'язання внаслідок необережності (negligence) за англо-американським правом.
18. Умови виникнення деліктних зобов'язань за німецькою правовою доктриною.
19. Умови виникнення деліктних зобов'язань за французькою правовою доктриною.
20. Ноксальна відповідальність за німецькою правовою доктриною.
21. Ноксальна відповідальність за французькою правовою доктриною.
22. Ноксальна відповідальність за англо-американським правом.
23. Протиправна бездіяльність як умова виникнення деліктних зобов'язань
24. Співвідношення понять „школа” та „збитки”.
25. Відшкодування шкоди, завданої взаємодією джерел підвищеної небезпеки.
26. Поняття та правове значення категорій “каліцтво”, “нещасний випадок на виробництві” та “інше ушкодження здоров'я”.
27. Поняття та правове значення “загальна працездатність” і “професійна працездатність”.
28. Специфіка компенсації моральної шкоди, що завдана приниженням честі, гідності та ділової репутації фізичних осіб, а також ділової репутації юридичних осіб.
29. Відмінність між поняттями «моральна шкода» і «немайнова шкода».
30. Специфіка компенсації моральної шкоди в трудових правовідносинах.
31. Специфіка компенсації моральної шкоди, завданої порушенням прав споживачів.
32. Специфіка компенсації моральної шкоди, завданої правоохоронними та судовими органами.
33. Чинники, що впливають на зміну розміру відшкодування моральної шкоди.
34. Сучасні оригінальні методики нарахування розміру відшкодування моральної шкоди.

## **1.6. Підсумковий контроль**

Підсумковий семестровий контроль проводиться у формі усного екзамену.

### ***1.6.1. Питання для підсумкового контролю***

1. Поняття та ознаки деліктних зобов'язань.
2. Співвідношення деліктних зобов'язань і договірних зобов'язань.
3. Співвідношення деліктних зобов'язань і зобов'язань зі створення загрози завдання шкоди.
4. Співвідношення деліктних зобов'язань і зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.
5. Співвідношення деліктних зобов'язань і зобов'язань внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи.
6. Місце деліктних зобов'язань у системі зобов'язань внаслідок завдання шкоди.
7. Функції деліктних зобов'язань.
8. Суб'єкти правовідносин із деліктних зобов'язань.
9. Поняття, значення та види цивільної деліктоздатності.
10. Спільне завдання шкоди декількома особами та їх відповідальність.
11. Регресна вимога у зобов'язаннях із відшкодування шкоди.
12. Відшкодування шкоди особою, яка застрахувала свою цивільну відповідальність.
13. Делікт як підстава виникнення деліктних зобов'язань.
14. Загальні та спеціальні умови виникнення деліктних зобов'язань.
15. Шкода як умова виникнення деліктних зобов'язань (поняття та види).
16. Способи відшкодування майнової шкоди.
17. Принципи відшкодування майнової шкоди.
18. Протиправна поведінка як умова виникнення деліктних зобов'язань (поняття, форми вираження, презумпція протиправності).
19. Бездіяльність як умова виникнення деліктних зобов'язань.
20. Випадки правомірного завдання шкоди.
21. Значення згоди потерпілого у зобов'язаннях із завдання шкоди.
22. Необхідна оборона як умова правомірного завдання шкоди.

23. Крайня необхідність як умова правомірного завдання шкоди.
24. Виконання обов'язку як умова правомірного завдання шкоди.
25. Причинно-наслідковий зв'язок як умова виникнення деліктних зобов'язань.
26. Основні положення про причинно-наслідковий зв'язок у цивільному праві.
27. Простий і складний причинно-наслідковий зв'язок.
28. Вина як умова виникнення деліктних зобов'язань (поняття, ознаки).
29. Основні положення про вину у цивільному праві.
30. Значення форми та ступеня вини завдавача шкоди.
31. Значення форми та ступеня вини потерпілої особи. Проблема змішаної вини в цивільному праві.
32. Випадок як підстава звільнення від деліктної відповідальності (поняття, ознаки та приклади випадку).
33. Непереборна сила як підстава звільнення від деліктної відповідальності (поняття, ознаки та приклади непереборної сили).
34. Співвідношення понять «непереборна сила» і «форс-мажор».
35. Співвідношення понять «непереборна сила» і «випадок».
36. Зобов'язання внаслідок завдання шкоди працівником чи іншою особою юридичної чи фізичної особи.
37. Умови відшкодування шкоди, завданої працівником чи іншою особою юридичної чи фізичної особи.
38. Поняття та характерні ознаки зобов'язань внаслідок завдання шкоди, завданої органами державної влади, органами влади АРК, органами місцевого самоврядування, а також незаконними діями їх посадових або службових осіб.
39. Умови відшкодування шкоди, завданої державної влади, органами влади АРК, органами місцевого самоврядування, а також незаконними діями їх посадових або службових осіб.
40. Особливості відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, органами влади АРК та органами місцевого самоврядування в галузі нормотворчої діяльності.
41. Умови відшкодування шкоди, завданої незаконними діями посадових осіб органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду.
42. Види незаконних дій посадових осіб органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду.
43. Підстави виключення виникнення обов'язку відшкодування шкоди, завданої незаконними діями посадових осіб органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду.
44. Особливості відшкодування шкоди, завданої незаконним рішенням суду у цивільній справі.
45. Поняття та ознаки зобов'язань внаслідок завдання шкоди незаконними діями посадових осіб органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду.
46. Способи відшкодування шкоди, завданої незаконними діями посадових осіб органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду.
47. Особливості задоволення регресної вимоги у зобов'язаннях внаслідок завдання шкоди незаконними діями посадових осіб органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду.
48. Зобов'язання внаслідок завдання шкоди недоліками товарів, робіт, послуг.
49. Умови відшкодування шкоди, завданої недоліками товарів, робіт, послуг.
50. Зобов'язання внаслідок завдання шкоди малолітніми особами.
51. Суб'єкти відшкодування шкоди, завданої малолітніми особами.
52. Особливості відшкодування шкоди, завданої декількома малолітніми особами.
53. Зобов'язання внаслідок завдання шкоди неповнолітніми особами.
54. Суб'єкти відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми особами.
55. Особливості відшкодування шкоди, завданої декількома неповнолітніми особами.

56. Випадки відшкодування шкоди батьками, позбавленими батьківських прав.
57. Зобов'язання внаслідок завдання шкоди недієздатними особами.
58. Суб'єкти відшкодування шкоди, завданої недієздатними особами.
59. Зобов'язання внаслідок завдання шкоди адієздатними особами.
60. Поняття та ознаки джерела підвищеної небезпеки.
61. Види джерел підвищеної небезпеки.
62. Поняття та ознаки транспортного засобу як джерела завдання шкоди.
63. Діяльність особи, пов'язана з транспортним засобом, як умова виникнення зобов'язань.
64. Умови виникнення деліктного зобов'язання внаслідок завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки.
65. Значення вини для виникнення зобов'язання внаслідок завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки.
66. Підстави звільнення від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.
67. Суб'єкти відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.
68. Володілець як суб'єкт відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії транспортних засобів.
69. Правові підстави виникнення права володіння транспортним засобом.
70. Особливості відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії транспортних засобів.
71. Особливості відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності внаслідок взаємодії транспортних засобів.
72. Особливості відшкодування шкоди, завданої транспортним засобом у випадку незаконного заволодіння ним.
73. Особливості відшкодування шкоди, завданої гіроскутером, хOVERбордом, моноколесом, сегвеем, електроскутером, трициклоподом та іншими електричними пристроями.
74. Значення цивільного страхування відповідальності власників джерел підвищеної небезпеки.
75. Порядок виплати страхового відшкодування в разі укладення однією особою договору обов'язкового та договору добровільного страхування цивільно-правової відповідальності в декількох страховиків.
76. Особливості здійснення страхового відшкодування в разі завдання шкоди внаслідок взаємодії транспортних засобів.
77. Особливості відшкодування шкоди, завданої підрядними роботами.
78. Відмінність між регресним позовом та позовом про відшкодування шкоди.
79. Поняття та ознаки моральної шкоди.
80. Способи та порядок компенсації моральної шкоди.
81. Визначення розміру компенсації моральної шкоди.
82. Специфіка компенсації моральної шкоди, завданої приниженням честі, гідності та ділової репутації фізичних осіб, а також ділової репутації юридичних осіб.
83. Поняття та умови виникнення зобов'язань внаслідок завдання шкоди каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я.
84. Способи відшкодування шкоди, завданої каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я.
85. Порядок обчислення розміру відшкодування шкоди, завданої каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я.
86. Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я малолітньої або неповнолітньої особи.
87. Поняття та умови виникнення зобов'язань внаслідок завдання шкоди життю фізичної особи.
88. Особи, які мають право на відшкодування шкоди у разі смерті потерпілого.
89. Способи відшкодування шкоди, завданої життю фізичної особи.
90. Підстави зменшення і збільшення розміру відшкодування шкоди, завданої життю фізичної особи.



### 1.6.2. Приклад екзаменаційного білету

1. Поняття та ознаки деліктних зобов'язань.
2. Види джерел підвищеної небезпеки.
3. Підстави зменшення і збільшення розміру відшкодування шкоди, завданої життю фізичної особи.

## 2. Схема нарахування балів

2.1. Нарухування балів студентам з навчальної дисципліни здійснюється відповідно до такої схеми:



2.2. Обсяг балів, здобутих студентом під час лекцій з навчальної дисципліни, обчислюється у пропорційному співвідношенні кількості відвіданих лекцій і кількості лекцій, передбачених навчальним планом, і визначається згідно з додатками 1 і 2 до Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права.

З цієї навчальної дисципліни передбачено проведення 15 лекційних занять за денною формою навчання.

Отже, студент може набрати під час лекцій таку кількість балів:

№ з/п	Форма навчання	Кількість лекцій за планом	Кількість відвіданих лекцій														
			1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
1.	Денна	15	0,7	1,3	2,0	2,7	3,3	4,0	4,7	5,3	6,0	6,7	7,3	8,0	8,7	9,3	10,0

2.3. Обсяг балів, здобутих студентом під час семінарських занять, обчислюється за сумою балів, здобутих під час кожного із занять, передбачених навчальним планом, і визначається згідно з додатком 3 до Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права.

З цієї навчальної дисципліни передбачено проведення 10 семінарських занять за денною формою навчання. За результатами семінарського заняття кожному студенту до відповідного документа обліку успішності виставляється кількість балів від 0 до 5 числом, кратним 0,5, яку він отримав протягом заняття.

Критерії поточного оцінювання знань студентів наведені у п.4.3.8. Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права (затвердженого 29 травня 2017 року, протокол № 14).

2.4. Перерозподіл кількості балів в межах максимально можливої кількості балів за самостійну роботу студентів та виконання індивідуальних завдань, наведено в наступній таблиці:

№ з/п	10 тем	Номер теми										Усього балів	
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.		
1.	Максимальна кількість балів за самостійну роботу	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	15
2.	Максимальна кількість балів за індивідуальне завдання	5										5	
	<b>Усього балів</b>											<b>20</b>	

### 3. Рекомендовані джерела

#### 3.1. Базові джерела

1. Гринько С. Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція: монографія / С. Д. Гринько; за наук. ред. Є. О. Харитонова. — Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2012. — 724 с.
2. Боброва Д. В. Зобов'язання із заподіяння шкоди / Д. В. Боброва // Цивільне право України: [підручник]: [у 2 кн.] / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — Кн. 2. — С. 505–566.
3. Цивільне право України: [підручник]: [у 2 т.] / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; [за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького]. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — Т. 2. — 552 с.
4. Цивільне право України. Особлива частина: [підручник] / Т. В. Боднар, С. І. Бервено, С. М. Безклубий та ін.; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика]. — 3-тє вид., перероб. і доп. — К.: Юрінком Інтер, 2010. — 1176 с.
5. Цивільне право України: [навч. посіб.] / Ю. В. Білоусов, А. В. Ватрас, С. Д. Гринько та ін.; [за ред. Р. О. Стефанчука]. — К.: Правова єдність, 2009. — 536 с.

#### 3.1.1. Нормативно-правові акти

6. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // ВВРУ. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
7. Цивільний кодекс України: Офіційний текст/ Міністерство юстиції України. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 464с.
8. Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення: Закон України від 13 грудня 2001 року // Орієнтир. — 2002. - № 9. — 16 січня.
9. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 08.02.1995 р. (зі змінами та доповненнями) // ВВРУ. — 1995. — № 12. — Ст. 81.

10. Про захист прав споживачів: Закон України в ред. від 15.12.1993 р. (зі змінами та доповненнями) // ВВРУ. – 1994. – № 1. – Ст. 1.
11. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 р. (зі змінами та доповненнями) // ВВРУ. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
12. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18.01.2001 р // ВВРУ. – 2001. – № 15. – Ст. 73.
13. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. (зі змінами та доповненнями) // ВВРУ. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
14. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. (зі змінами та доповненнями) // ВВРУ. – 1992. – № 49. – Ст. 668.
15. Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини: Закон України від 23.12.1997 р // ВВРУ. – 1998. – № 3. – Ст. 75.
16. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового слідства, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 р. (зі змінами та доповненнями станом на 13.04.2012 р.) // ВВРУ. – 1995. – № 1. – Ст. 1.
17. Положення про медико-соціальну експертизу, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 22.02.1992 р. № 83 (зі змінами та доповненнями).
18. Про практику розгляду судами справ за скаргами на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних, посадових і службових осіб у сфері управлінської діяльності, які порушують права та свободи громадян: постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.12.1997 р. № 13 // БЗЮПУ. – 1998. – № 8. – С. 85.
19. Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем, і стягнення безпідставно нажитого майна: постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1989 р. № 3 (зі змінами і доповненнями) // БЗЮПУ. – 1995. – № 1. – С. 302.
20. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 р. № 6 (зі змінами і доповненнями) // БЗЮПУ. – 1999. – № 5. – С. 122.
21. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4 // БЗЮПУ. – 1998. – № 8. – С. 7.
22. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із відшкодуванням моральної шкоди: роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України від 29.02.1996 р. № 02-5/95 (зі змінами і доповненнями) // Збірник Роз'яснень Вищого арбітражного суду України. – К.: Юрінком Інтер. – 1998. – С. 129.
23. Тимчасова методика визначення розміру шкоди (збитків), заподіяних порушенням господарських договорів, схвалена Державною комісією при Раді Міністрів СРСР по економічній реформі 21.12.1990 р. № б/н // Економіка і життя. – 1991. – № 3. – С. 15.

### До усіх тем

#### 3.1.2. Література

24. Агарков М. М. Обязательства из причинения вреда (действующее право и задачи ГК СССР) / М. М. Агарков // Проблемы социалистического права. – 1939. – № 1. – 192 с.
25. Антимонов Б. С. Гражданская ответственность за вред, причинённый источником повышенной опасности / Б. С. Антимонов. – М.: Юриздат, 1952. – 296 с.
26. Белякова А. М. Возмещение вреда, причинённого источником повышенной опасности / А. М. Белякова. – М.: Изд - во МГУ, 1967. – 56 с.
27. Белякова А. М. Возмещение причинённого вреда / А. М. Белякова. – М.: Изд - во МГУ, 1972. – 102 с.
28. Белоконев В. Застосування законодавства про порядок відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями правоохоронних органів: процесуальні проблеми / В. Белоконев // ПУ. – 1996. – № 6. – С.27.

29. Болдинов В. М. Ответственность за причинение вреда источником повышенной опасности / В. М. Болдинов. – СПб. : «Юридический центр Пресс», 2002. – 372 с.
30. Боброва Д. В. Право граждан на возмещение вреда Д. В. Боброва. – К.: Знание, 1990. – 120 с.
31. Боровська І. Право фізичних осіб на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля / І. Боровська // Право України. – 2004. - № 9. – С.58-61.
32. Гражданское право: [учебник] : [у 3 ч.] / Н. Д. Егоров, И. В. Елисеев, А. А. Иванов и др. ; [под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого]. – М. : «ПРОСПЕКТ», 1997. – Часть. 1. – 600 с.
33. Гражданское право : [в 2 т.] / В. В. Витрянский, В. С. Ем, Н. В. Козлова и др. ; [под ред. Е. А. Суханова]. – М. : Изд-во БЕК, 2002. – Т. II, Полутом 2. – 544 с.
34. Гринько С. Д. Поняття та підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої правомірними діями / С. Д. Гринько // Університетські наукові записки. – 2008. - № 3. – С. 65-74.
35. Гринько С.Д. Непереборна сила як безумовна підстава звільнення від відповідальності в цивільному праві України / С. Д. Гринько // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2007. - № 2. – С. 185-190.
36. Гринько С. Д. Поняття та підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої правомірними діями / С. Д. Гринько // Університетські наукові записки. – 2008. - № 3. – С. 65-74.
37. Гринько С. Д. Загальні засади деліктного права Німеччини, Франції та України: порівняльно-правовий аспект / С. Д. Гринько // Приватне право і підприємництво. – 2009. - Вип. 8. – С. 169-173.
38. Гринько С. Д. Ноксальна відповідальність за законодавством Франції, Німеччини та України: порівняльно-правовий аспект / С. Д. Гринько // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 117-122.
39. Гринько С. Д. Значення вини в деліктних зобов'язаннях / С. Д. Гринько // Університетські наукові записки : Часопис ХУУП. – 2009. – № 2. – С. 51-57.
40. Гринько С. Д. Значення вини потерпілого в деліктних зобов'язаннях / С. Д. Гринько // Університетські наукові записки : Часопис ХУУП. – 2009. – № 3. – С. 55-60.
41. Гринько С. Д. Протиправність як обов'язкова ознака завдання шкоди для виникнення деліктних зобов'язань: історико-правовий аспект/ С. Д. Гринько // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 9. – К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України, 2010. – С. 84-88.
42. Гринько С. Д. Поняття та предмет зобов'язань за римським приватним правом / С. Д. Гринько // Університетські наукові записки : Часопис ХУУП. – 2010. – № 3. – С. 38-52.
43. Гринько С. Д. Шкода як умова виникнення деліктних зобов'язань за дореволюційним правом України: порівняльно-правовий аналіз / С. Д. Гринько // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 11. – К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України, 2011. – С. 31-35.
44. Гринько С. Д. Рецепція інституту деліктних зобов'язань римського права в Шестикнижжі Арменопула / С. Д. Гринько // Університетські наукові записки : Часопис ХУУП. – 2011. – № 1. – С. 82-91.
45. Гринько С. Д. Вітчизняна концепція деліктних зобов'язань / С. Д. Гринько // Університетські наукові записки : Часопис ХУУП. – 2012. – № 1. – С. 287-294.
46. Гринько С. Д. Простий випадок (casus) як підстава звільнення від деліктної відповідальності за римським правом і законодавством України та європейських країн / С. Д. Гринько // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 12. – К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України, 2012. – С. 175-178.
47. Донцов С. Е., Маринина М. Я. Имущественная ответственность за вред, причинённый личности / С. Е. Донцов, М. Я. Маринина. - М.: Юр.лит., 1986. – 160 с.
48. Донцов С. Е., Глянцев В. В. Возмещение вреда по советскому законодательству / С. Е. Донцов, В. В. Глянецев. – М.: Юр.лит., 1990. – 234 с.

49. Загорулько А. И. Обязательства по возмещению вреда, причинённого субъектами гражданского права / А. И. Загорулько. – Х.: Консум, 1996. – 112 с.
50. Эрделевский А. М. Моральный вред и компенсация за страдания : научно-практическое пособие / А. М. Эрделевский. – М. : Изд-во БЕК, 1998. – 188 с. // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ex-jure.ru/law/news.php?newsid=408>
51. Иоффе О. С. Обязательство по возмещению вреда / О. С. Иоффе. – Л., 1952. – 125 с.
52. Ігнатенко В., Приступа С. Функціонально - компенсаційний аспект позадоговірних зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди / В. Ігнатенко, С. Приступа // ВАПНУ. – 2001. – № 2. – С. 149-154.
53. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: 2 т. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – Т. 2. – 1120 с.
54. Калмыков Ю. Х. Обязательства, возникающие вследствие причинения вреда имуществу / Ю. Х. Калмыков. – Саратов: Изд - во Саратовского ун - та, 1965. – 72 с.
55. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди в цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти): монографія / Т. С. Ківалов; Міністерство освіти і науки України; Одеська юрид. акад. – Одеса: Юридична література, 2008. – 360 с.
56. Кофман В. И. Основные вопросы причинной связи в свете общей теории гражданской ответственности / В. И. Кофман // Вестник ЛГУ. – 1950. – № 10. – С. 110-125.
57. Кофман В.И. Соотношение вины и противоправности в гражданском праве / В. И. Кофман // Правоведение. – 1957. - № 1. – С.64-76.
58. Кофман В.И. Границы юридически-значимого причинения / В. И. Кофман // Известия высших учебных заведений. – 1960. - № 3. – С.45-58.
59. Кудрявцев В.Н. Противоправное бездействие и причинная связь / В. Н. Кудрявцев // Советское государство и право. – 1967. - № 5. – С.28-36.
60. Красавчиков О. А. Возмещение вреда, причинённого источником повышенной опасности / О. А. Красавчиков. – М.: Юрид. лит., 1966. – 199 с.
61. Майданик Л. А., Сергеева Н. Ю. Материальная ответственность за повреждение здоровья / Л. А. Майданик, Н. Ю. Сергеева. – М.: Юр.лит, 1968. – 216 с.
62. Майданик Л., Шиминова М., Малеин Н. Значение вины пешехода в обязательствах по возмещению ущерба, причиненного при автомобильной аварии / Л. Майданик, М. Шиминова, Н. Малеин // Советская юстиция. – 1970. - № 24. – С.3-4.
63. Малеин Н. С. Возмещение вреда, причинённого личности / Н. С. Малеин. – М.: Госюриздат, 1965. – 229 с.
64. Маслов В. Ф. Обязательства из причинения вреда. Учебное пособие / В. Ф. Маслов. – Х.: Изд - во ХЮИ, 1961. – 103 с.
65. Матвеев Г. К. Вина в советском гражданском праве / Г. К. Матвеев. – К., 1955. – 308 с.
66. Матвеев Г. К. Основания гражданско - правовой ответственности / Г. К. Матвеев. – М.: Юрид. лит., 1970. – 311 с.
67. Мікуліна М. Відшкодування майнової та моральної (немайнової) шкоди, завданої незаконними діями: ретроспектива і сьогодення / М. Мікуліна // Право України. – 2004. - №12. – С.109-112.
68. Новицкий И. Б., Лунц Л. А. Общее учение об обязательстве / И. Б. Новицкий Л. А. Лунц. – М., 1950. – 416 с.
69. Нор В.Т. Имущественная ответственность за неправильные действия должностных лиц / В. Т. Нор. – Львов: «Издат-во при Львовском гос-ом унив-те», 1974. – 216с.
70. Ойгензихт В. А. Проблема риска в гражданском праве / В. А. Ойгензихт. – Душанбе, 1972. – 224 с..
71. Ойгензихт В.А. Презумпции в советском гражданском праве / В. А. Ойгензихт. – Душанбе: Издат-во «Ирфон», 1976. – 176с.
72. Павлодский Е. А. Случай и непреодолимая сила в гражданском праве / Е. А. Павлодский. – М., 1978. – 104 с.
73. Палиюк В. П. Моральный (неимущественный) вред / В. П. Палиюк. – К. : Право, 1999. – 232 с.

74. Примак В. Д. Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності : монографія / В. Д. Примак. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 432 с.
75. Рахмилович В.А. О противоправности как основании гражданской ответственности / В. А. Рахмилович // Советское государство и право. – 1964. - № 3. – С.53-62.
76. Русу С. Історія розвитку деліктних зобов'язань в Україні / С. Русу // ПУ. – 2001. – № 2.
77. Русу С. Д. Поняття зобов'язань із відшкодування шкоди / С. Д. Русу // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права: Науковий часопис. – 2003. - № 3-4 (7-8). – С. 84-89.
78. Русу С. Підстави звільнення від відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки / С. Русу // Право України. – 2002. - № 4. – С. 128-131.
79. Русу С. Д. Питання гармонізації цивільного законодавства України про деліктні зобов'язання до стандартів Європейського Союзу / С. Д. Русу // Університетські наукові записки : Часопис ХУУП. – 2005. – № 1-2. – С. 102-108.
80. Савицька А.М. Майнова відповідальність державних органів за шкоду, завдану їх службовими особами / А. М. Савицька. – Львів: «Видав-во Львівського ун-ту», 1959. – 64с.
81. Самощенко И. С., Фарукшин М. Х. Ответственность по советскому законодательству / И. С. Самощенко, М. Х. Фарукшин. – М.: Юр.лит, 1971. – 240 с.
82. Смирнов В. Т. Обязательства, возникающие из причинения вреда. Методические указания по спецкурсу для студентов заочников / В. Т. Смирнов. – Л., 1973. – 72 с.
83. Смирнов В. Т., Собчак А. А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве / В. Т. Смирнов, А. А. Собчак. – Л.: Изд - во ЛГУ, 1983. – 152 с.
84. Справи про відшкодування шкоди в судовій практиці : [навч.-метод. посіб.] / [А. І. Дрішлюк, В. І. Дрішлюк, Л. О. Єсіпова та ін. ] ; заг. ред. В. В. Луця, наук. ред. М. К. Галантича. – Одеса : ОДУВС, 2009. – 428 с.
85. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту / Р. О. Стефанчук. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2007. – 626 с.
86. Тархов В. А. Обязательства, возникающие из причинения вреда / В. А. Тархов. – Саратов: Коммунист, 1957. – 121 с.
87. Тархов В. А. Ответственность по советскому гражданскому праву / В. А. Тархов. – Саратов: Изд - во Саратовского ун - та, 1973. – 456 с.
88. Флейшиц Е. А. Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения / Е. А. Флейшиц. - М., 1951. – 236 с.
89. Цивільне право України: Підручник: в 2-х кн. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – Книга 2. – С. 505-567.
90. Цивільне право України: підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К.: Істина, 2003. – С. 717-742.
91. Цивільне право України: навч. посіб. / Ю. В. Білоусов, В. А. Ватрас, С. Д. Гринько та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука. – К.: Правова єдність, 2009. – С. 424-458.
92. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / Є. О. Харитонов, О. А. Підпригора, Ю. С. Червоний та ін. ; [за ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко] . – Х. : ТОВ «Одіссей», 2003. – 856 с.
93. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / Є. О. Харитонов, І. М. Кучеренко, О. І. Харитонова та ін. ; [за ред. Є. О. Харитонова]. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2006. – 1200 с.
94. Цивільне право України : [підручник] : [в 2 т.] / Є. О. Харитонов, І. А. Безклубний, В. В. Луць та ін. ; [за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубєвої] . – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – Т. 2. – 872 с.
95. Червоний Ю. С. Обязательства из причинения вреда в советском гражданском праве. Учебно-методическое пособие для студентов юрид. фак. / Ю. С. Червоний. - Одесса, 1961. - 51 с.
96. Шевченко А. С. Возмещение вреда, причинённого правомерными действиями / А. С. Шевченко. – Владивосток, 1989. – 124 с.

97. Шевченко Я. Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних / Я. Н. Шевченко. – К.: Наукова думка, 1976. – 190 с.
98. Шварц Х. Значение вины в обязательствах из причинения вреда / Х. Шварц. – М.: «Юрид. Издат-во НКЮ СССР», 1939. – 64с.
99. Шварц Х. Обязательства из причинения вреда / Х. Шварц. – М., 1954. -40с
100. Эрделевский А. М. Моральный вред и компенсация за страдания / А. М. Эрделевский. – М.: БЕК, 1997. – 173 с.
101. Ярошенко К. Б. Жизнь и здоровье под охраной закона / К. Б. Ярошенко. – М., 1990. – 174 с.
102. Ярошенко К. Б. Специальные случаи ответственности за причинение вреда / К. Б. Ярошенко. – М.: Юр.лит., 1977. – 79 с.

## **10. Інформаційні ресурси в Інтернеті**

1. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/a> — Законодавство України на сайті Верховної Ради України.
2. <http://www.dvs.gov.ua/> — Державна виконавча служба України.
3. <http://www.ccu.gov.ua/> — Конституційний Суд України.
4. <http://www.scourt.gov.ua/> — Верховний Суд України.
5. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/>— Верховний Суд.
6. <https://www.facebook.com/supremecourt.ua/> — Верховний Суд.
7. <https://court.gov.ua/> — Судова влада України.
8. [https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro\\_sud/velyka\\_palata/](https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/velyka_palata/) — Велика Палата Верховного Суду.
9. [https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro\\_sud/kas\\_cil/](https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/kas_cil/) — Касаційний цивільний суд.
10. <http://www.president.gov.ua/documents/> — Офіційні документи на Офіційному представництві Президента України.
11. <http://www.kmu.gov.ua/control/> — Урядовий портал.
12. <http://www.minjust.gov.ua/> — Міністерство юстиції України.
13. <http://zakon.nau.ua/> — Професійна юридична система Мега-Нау.
14. <http://www.ligazakon.ua/> — Ліга:Закон — головний правовий портал України
15. <http://www.nbuv.gov.ua/portal/> — Наукова періодика України на сайті Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.
16. <http://www.reyestr.court.gov.ua/> — Єдиний державний реєстр судових рішень.

**Розробник навчально-методичних матеріалів:**

**Викладач дисципліни** – завідувач кафедри цивільного права та процесу,  
доктор юридичних наук, професор

\_\_\_\_\_ С.Д. Гринько

\_\_\_\_\_ 2018 року

Схвалено кафедрою цивільного права та процесу

\_\_\_\_\_ 2018 року, протокол № \_\_\_\_.

Завідувач кафедри \_\_\_\_\_ С.Д.Гринько

\_\_\_\_\_ 2018 року

Декан юридичного факультету

\_\_\_\_\_ С. А. Крушинський

\_\_\_\_\_ 2018 року

Погоджено методичною радою університету \_\_\_\_\_ 2018 року,  
протокол № \_\_\_\_.

Голова методичної ради \_\_\_\_\_ В.Т.Савицький

\_\_\_\_\_ 2018 року

---

Обліковий обсяг навчально-методичних матеріалів – 2,82 ум. др. арк.